आरबसेन

लिपिकाल सं० १५१३ वि०

तदनुसार सन् १४५६ ई०

मेघदूत-
पत्रिका

੧੫੯੨ ਬਿ੦

੧੪੫੬ ਈ੦

यहूतदो

तामस्मा पिबत्तवेरुदंतं करालवार्त्ता प्राप्य प्रमुदितमना: तस्यै दयितया उक्त मेघप्रार्थना मेघा मन्तिमत्तफलान स्यात्
सकलजीवलोकोपकारिणं पयोदं प्रति विद्वितया घन स्य यदुक्तं स्यान्नोष्टसिद्धिरत्नावदिति तावत् अत्रार्थांतरन्यास:॥२०
तस्मादद्रेर्निगदितेत्यादि॥ कामरूपा पयोद: तज्जे द्विन्या: यत्त संदेशं गुह्यकेन यद्त्तेन संदिष्टं कथितं सकलं समस्तं अ
वद तत्र वादील॥ किं भूतं संदिष्टं श्रवणायमधुरं श्रवणयस्नेहेन मधुरं। किं भूतं वा यदागारं यत्र गद्गदं हृष्टचित्तै: विद्विवाझा
वा॥ पुन: किं भूतां तस्मादद्रे: सकाशात् अलकायां एत शीघ्रं। किं भूतं यदागारं विगलितवित्तं वित्ते गलितो गत: वित्तबो
पाठांतर मत्र्य दढ्ये ~६
यस्मात् तत:॥२१॥ भ्रत्रावानीं जलदेत्यादि॥ धनेशो पि धनद: तौ दंपती नोगान् दृष्ट्वा न कर्मतापत्रान् ग्रासं निरंतरं स्ताज्जया
मामपापयामास॥ किं भूतां जलदकथितां वार्त्तां श्रुत्वा॥ पुन: किं भूतं वा शापस्य अंतं प्रांतं विधाय॥ किं भूतो धनद: सद
यहृदय: सदयोदया युक्तो हृदयो यस्य स:॥ पुन: किं भूत: अस्तकोप: अस्तं गत: कोपो यस्य स अस्तकोप: पुन: किं भूता॥
अविनिपुण तायां याबुद्धि: तास्पात्त वस्तस्मिन् ३
दंपती संयोगमीलयित्वा॥ किं भूतौ तौ विगलितसुखौ गलितशोकौ॥ विगलितो गत: शुक्र शोको ययो स्तौ तथा भूतौ
॥२५॥ एवं भूतमित्यादि॥ कवि: श्रीकालिदास: मेघदूतं नाम्ना चकार॥ अकरोत॥ किं भूतं मेघदूतं। कामक्रीडाविरहितल
नेकामक्रीडायां विरहितो रहितो योसौ जनस्तस्मिन् तथा विधे जने एवं भूतं अनेन प्रकारेण प्रोक्तं पुन: किं भूतं सुच
रितमतं सुचरितेन मतं युक्तं॥ किं भूतो मेघदूत: विप्रयोगे विरहावस्थायां विनोद: च पुन: अस्मिन् मेघदूते महाकाव्ये
कवीनां बुद्धितावे मेघ एव प्रतिनिपुणता वर्त्तते किं भूतं वा मेघदूतं चकार॥ आर्याया: रवेंडिकाया चरणकमलं अ
किंयुग्मं नत्वा नमस्कृत्य॥२६॥ श्रीमद्विक्रमतो प्रिवंदद्वाररससंख्ये गते धीधनो॥ मासे फाल्गुनके लिले षधवले

कवि रकाव्यं कलुषितमिदं दोषकै: स्वदत्तो तै कै श्रिष्ठाबावमतुलिकाले: ... पावनेदे: ... कल्पनातिस्त ... कालिदास: कवीड:॥
॥ग्रंथा ... ॥१६००७३॥

॥ अथ [illegible] जलद [illegible] नां सखीनां आश्वासं संदेश कथनैः [illegible] विरहिणीमवं [illegible] निहत [illegible] तत सद्वचो [illegible] विलंबारयथा । ततः कथं [illegible]
रहोदयशोकाः । प्रथमविरहे गाढयोगात् शोको यस्याः सा तां । विनयसेन [illegible] रूपेण [illegible] किलानि कुटानि [illegible] यस्याः सो तस्मात् [illegible] तानि [illegible] सानि [illegible] नन्दः । ॥
शालः सानि [illegible] नं अति [illegible] न शालं [illegible] नामि सानि [illegible] शालानि तेः । कथं [illegible] वितं भावः [illegible] दयस वशिथिलं । प्रात [illegible] तकं [illegible] सुमं तद्गत [illegible] शिथिलं पतनो सुखं ॥ १ ४२

यत्तेनाच्छेदतमात्राण एव तिष्ठते विरहेण उनस्तदुपसोगात्सावात्मलदमुपचयं गच्छतीति संस्कृत एवम्भवेत् : देमरासा नवंति
रसोपचयं प्राप्स्यतानीत्तना विरहेः [illegible] वात्मस्य निचयाः मण्डतायं तत इतिभावः ॥ अत्राक्षेपाऽलंकारः ॥ १६ ॥ कश्चित्सोम्यादि ॥ क
श्चिदिति कोमलप्रस्वेदे सौम्य प्रसस्त दर्शन वयावघ वसितमिदमेवं बंधुकृत्यं संदेशं [illegible] लदर मंडसारव्याजेन निराक
र्तुं न खलु तव तो धारतां तर्कयामि प्रार्थितनिराकरणकारतक्षुमतस्तव धेः यं विचारयामि ॥ उमिरवि प्रतिवचनात्ता दात्तस
वताऽङ्गीकृतमिति ज्ञायते । दिसा शंकयुन राह ॥ याचितः सन्निशब्दोपि प्रतिसासि जलं चातकेभ्यः १८ यस्मात्सतां प्रणयिषु
ईप्सितार्थक्रियैव [illegible] प्रणयिनां यदीप्सितं वस्तु संपादानमेव साधूनां प्रतिवचनमिति अत्रानुमानार्थान्तरन्यासो यो [illegible] विन्या
सः ॥ २२ एतत्कृत्वा प्रियमनुचितप्रार्थना ॥ नावत्मनो मे सोहार्द्दाद्वा विधुर इति कमयानुक्रोशबुद्ध्याऽइष्टान्देशान्
जलदविचरेः प्रावृषा संस्कृतश्रीः मा भूदेवं [illegible] विदपि तव तेरविद्युता विप्रयोग ॥ तत्र संदेशापणात् [illegible] प्रियं रुचा । म मम ।
कीदृशस्यानुचितप्रार्थनावलम्बनः अनुचरमात्र साध्य कर्मणि सत्पुरुषं त्वं तं विद्युत्का बानित्य नु चितं प्रार्थितानभीवारो
यस्य स तथा ॥ तथाहि हे जलद सौहार्द्दात् सौजन्य लक्षणात् वा [illegible] निजगुणाद्वा विधुर इति [illegible] नुक्रोश बुद्ध्या वा
जनमिदं विधाय यथाभ्रदेशान् प्राप्तता संस्कृताव प्रावर्षात्तम यथ्यवाह [illegible] गोत्ताम मुदस्यं विवरेः एवमिति यथा ॥ मम
तथा [illegible] मपि [illegible] सर्व कालाय नो यथा [illegible] विसा प्रकारे द्वितीया ॥ तत तव विद्युता [illegible] सममुच्चयेर विप्रयोगस्य मात्तत
॥ २९ अतः परं सार्वपि [illegible] जनमनः क्षेपकाः क्षेपकाः ॥ तं संदेशमिति ॥ स जलदो जनहितरता [illegible] यं मे घस्य
ये जीवलोकहिता [illegible] जलधर [illegible] संदेशं [illegible] किमर्थं रहितं कान्तस्याः प्रा

सदैवयथातथापि मांवंचयसीति तदस्यासवसात्स्वप्नेपियथादृष्टः इति एतथातिज्ञानमस्यथोत्र स्लोकेन संबंध
अत्ररसस्य रसेदशाक्षांसं ॥ २७ एवं तस्मान्मामिति ॥ एतस्मात्पूर्वश्लोकनिर्दिष्टातिज्ञादानात् मां कृतालितं ज्ञात्वा को
ऽर्थः एतदतिज्ञानं षट्कर्णकं नास्तीति तदनेन तत्र देवं शपथात् विष्यति यदसौ निश्चितं जीवतीति ॥ दृष्टासितनयने
रूपामलस्निराद्रक्षणे उपचारात्रयनत्राबेन स्निरीक्षितम् पतेरकोली न उनवादात्कोलीनं प्राप्य त्वंबे: गमप यप:
धर्म्माधारे इतिपंचमा ॥ अयमत्रातिप्रायः मां जीवंतं श्रुत्वा जनं एवं ब्रूयात् यदसौ विप्लुकोपि एतावंतं कालं जी
वतितत्रियतमस्याशंका विरक्तो वेति । अनवलोकितवालोकस्य कल्पितं जल्पितं श्रुत्वा मयि प्रणयिनि अविश्वासि
नी मा त्वं दीयमविश्वासं मा लभा ॥ कौलतनमेव प्रकटयति जनाः किमपि कियदपि विरहेऽसिनः स्वकांता
यावति दूरे प्रवासस्तावति स्वदेहे निर्द्धिलोकः प्रवादः तथा विचारितवत्र यस्मात्तते स्नेहो इष्टे संघ्यते सम इष्टे उ
नः तस्मिन्कथं त्वत्तेवस्तुनि तत्स्वरूप अंतरात्मत्वत्ते विरहे सत्यतो गान्त समंतोगात्तवोपचित तस्मात् हृदरागत्
नरागाः संतः प्रेमराशीभवंतिविस्वाषप्रातिमयात्तवतीति तावः प्रेम्लारान्तयः प्रोभाकरस्वरूपतांप्रपद्यते ॥ यद्यप
तिधान कोरो स्नेहप्रेमरागद्वयोः रवस्तेदानरुत तस्मापिवृत्ताति रुतः प्रतीयते तथाहि स्नेहनं स्नेहः वानिर्कं
प्रातिमात्रं विषयेयस्य स तावः प्रेम अतंतरं वाल्लसंतोएवं वस्त्रेदानां प्रेमराशिता वोउ अत एव वाप्युक्तः विरहेत्व सं
ति ॥ तेन उनरिष्ट स्वजनादीन यच्छरूपकामिन्यादौ तस्मिं यप्रति दिवसं विरहे प्रवहर्ता ॥ अयमत्रातिप्रायः वधु
नेप्रातात्तले । इष्टे वस्तुनि स्नेहाः संयोगे सति तउपतोगात् इसोपं वयस्यापिदिनस्य तस्योपतोगे वनोपचीयंते नापची

मनदा।ब्रितं सुखसेकांततां दुःखं बोपनत मुपस्थितं। अमुमेवार्थं दृढयति।अ… …।रणां वे॥ वरुणानी दैरूपरिव
गृह्णति। कदाचित्रिम्ना दुःखो। दृ… नमीकदाविउपरिच मनेः॥तिला।पि संपा।तिका।वदति अत्र निदर्शनमाह॥ वक्रत्नेमि
क्रमेण। एघावक्रधारापरिवार्त्तमाना हाती दृलेनोपरिहरणादधः प्रवर्त्तते एवं दशायोः कालपरिणामतरपि सुखदुःखावृस
वरूप वा दकरूपवं न तवति। अत्र दृष्टांतो लंकारः॥ एवं शापांतो मे इति॥ इत्थं प्रियेत्तु उत्थगतायना उत्थिते शार्ङ्गपाणौ कार्त्ति
के पौर्णमासी समये शापांतो मेम मततश्च तुरः शेषान्मासान्लोचनाय वा प मयकोपि यथानिमीलितलोचनेनान पश्यति
न त्वयापि धैर्यमाधाय सुखदुःखानस्तवः अशरीरणावेद्यमानोपि निद्राक्रांतयेवनगमनीयः इति पश्चादधिक्रांतमासद
उष्ट ये आ गावरदोग्रुणितं विरहे विज्ञातिप्राय विषयीनततमिति। अनेकप्रकारं आमति लाषं घतदायः यद्वा गुणि
तं गुणकारणसर्वाविषया नतं॥ कोर्थः अस्मिन्न् वार्षिया वत्संख्याकः स्वातिला षोनो पचक्रोस्मित मदियम सत्तमेकरदेद
उपनो का वदेः कासुद्रुपाग्र कं षस्तता सुपरिणत रारखं डिकाः प्रसरदिसनेन दीर्घं वं २ डिका वचेन समणाय वरजनीनां
उत्पादि॥ … यातिरलं दृति॥ ए त्तयस्वादमिति॥ इत्थं प्रियेत्तय इति शर्वं कियावसंधा। स वहानां वि… प्रसनिमि
तं वोत्त्य पुनरपि मन्मुखेनेद माह॥ किंतनः दुराशर्वं च शाद्यः समुपुत्रयेएकस्मिन् समयेने अ… दंच वतक्रं वलग्रो पि निद्रा
मगमं च मपि सम … च लग्ना निद्रां गवा किमपि अनिमित्तं रुदतास वरांव गात विप्र बुद्धा उत्तर गारततः संत्वमात रोदननिदा
ननस रतव्ह बन्धव यामेसं नदोसं कथितं ईषद्धसितमाधाय स्वमेव लज्जितायरु दिताकारणं निवेदितं किंतदइतिरह
माणं रहकितव धूर्ते स्त्व मेकामपि रमयन्मया दृष्टः किं तवः इति स्वनावोक्तिः॥ श्रीमत म यादृशा जला वेदु पुनः धूर्तः।

स्वप्नसंदर्शनेष्वपि बहुवचनं वा स्पर्द्धी। नेकदा किंच नेकधा त्वत्तेमिदमिति॥ अत्र विषमालंकारः॥ ४४॥ भित्त्वा सद्यः इति॥ हे मेघा। ये वाताः देवदारुद्रुमाणां सद्यः किसलयपुटान् भित्त्वा तत्कालोजताश्च तत्पल्लवाः पुटाकारा भवंति ततस्तान् विदार्य तत्क्षीर स्रुतिसुरभयः तेषां त्विक्षीरप ल्लवपुटानां यत् क्षीरं तस्य स्रुतिः क्षरणं तया सुरभयः दक्षिणेन तस्य अयं ततो दक्षिणा दिशा गे प्रवृत्ता ते तुषाराद्रिवाताः॥ हे गुणवति मया लिंग्यंते। तदालिंगनसुखेनात्मानं संधारयामि इति तावः किमर्थं तदालिंगनमित्याह यदि कालेन तेपरद्वयमपि संतापनार्थं एकार्थपदद्वयोः पादानंद संतापनार्थे त्ति सर्वसंख्यापयति। [illegible] वंगमेतिः पूर्वं स्पृष्टं तवेदिति हेतोः प्रथमं तवांगसंस्पर्शसुतगवमुत्तर दिशागादागताः॥ अत्र संभवयालंकारः॥ ४५॥ संक्षिप्य मित्यादि हे चटुलनयने दीर्घयामाः क्षण इव मुहूर्त्तमिव संक्षिप्यंते कमंकर्त्तरि लाघवं नजंतु इति। अपि दिवसमुद्यपि तथा का
र्यं सर्वावस्थासु अपि मंदमंदा तपं स्यात्। इति च प्रार्थयाया एतद्दुर्लभं। यतस्त्वत्संगमं विना न भवति। हतः प्रदरलक्षणा सुदशा सुविरहे सति गाढगाढतपरम भवत्त्वत्ति। कार्थः प्रथमया माति द्वितीयस्तस्मात् तृतीयस्ततोपि। चतुर्थः तृतीय वरनरं संतापं ममजनयतीति। इति। इत्थं हे चटुलनयने मम चेतोदुर्लभं प्रार्थनं सत् दुर्लभं प्रार्थयत इति नं द्यादि वा त्वत्कर्त्तर्यनः गाढो ष्माति स्त्रीव संतापात्तिः त्वद्वियोगव्यथा तिरस्कारेणकृतं च द्वियोगविधुरस्य मम भूतसः परित्राणं नास्तीति। अत्र विषमालंकारः॥ ४६॥ नन्वात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवादि॥ ननु चेति कोमलालापे बहु विगणयन् बहु धोत्तरकालं विचारयन्नात्मानमात्मनैवावलंबे संधारयामि तस्मात् हे कल्याणि प्रशस्य स्वमेव भमपि सुतरां कातरत्वमक्षीरत्वं मागमः मागच्छेः त्वमप्यात्मानमात्मनैव संस्था [illegible] यतः कस्यैकांत [illegible] अत्यंत

तमेवअतिशान माह ४७

यस्मैकस्मैचि [illegible] ये लब्ध बंधसंयोगेन प्रार्थये तदेवं विवस्य दुर्लभं संजातं अतो दुर्लभ प्रार्थने वं विलस्य दढं प्रार्थये तत्र तत्संभवती [illegible] ४७

र्यइतितात्पर्यं। रूरितिमांतिनायं अन्योपियः कीलत्तौ रूत्तौ रूकोत्सवतितस्यसंबंधिवस्तुनएकविदेकत्र प्राप्यतेइति। अनन्तुसोपमा। अ
दूपोवा अलंकारः॥२२ धारासिक्तेति॥ द्रोणकोयं॥ देबालेमांधंवबाणाः स्मरः द्रुणोति पीडयति किं विशिष्टं मां। अस्यत्वन्मुखस्य इरोत्सतं
ञनः किंल्तत्तं पतद्भुं डुर्बलं। किंत्तत्तस्यत्वन्मुखस्य धारासिक्त स्वलस्तुरितागाः धारायत्=सिक्तं यत्स्थलं वनस्थली तद्वस्तुरत्तितस्या देबाले।
अस्मिन् घर्मांतवर्षागमेवासराणि दिवसाः कथं व्रजेयुः गच्छे गच्छंति स्विचगणाः त्वय विचारय। कथं त्तत्तानि दिवसानि ः वास्तस्तूर्या
तपानि। वस्तुः अत्रा बादितः सूर्यस्य आतपोयेषु तानि। किंल्तत्ते वर्षागमे दिक्षु संसक्त प्रविरक्तघने। दिक्षुः वायुः प्रविरक्तोघनोयत्र
तस्मिन्। वितर्कोऽलंकारः॥२२ वामालिखितेति॥ देमेघ बांधगायकुपितांधाञ्जरागैः शिलायाः मालिख कुपितस्यद्दिक्किंचिदाताम्यतां
त्तजते। वर्षाः ततोधात्तरागैरितियदुक्तं॥ तत्र = सहृदयहृदयानंदकंदलं नकलिमाकलयति। यावदात्मानंतेतवालखगताया
चरणपतितंकर्तुमिच्छामि प्रणयकुपिता। त्वदालिखितवत इतिरूत्तः पादपतितमात्मानं आलेखितुंयावदत्तिलखामि। तावत्
मुहुरूपचितैरस्रैः दृष्टिरालुप्यतेप्रस्त्राद्यते। मेमम विपघटयंतिरूपालेखपाटव मसूरिहृष्टैरित्यर्थः यतः क्रूरः कृतांतः त
स्मिन्नपि आलेख्यपिनोआवयोः संगमंनसहते। कृमतो। अत्ररसस्यैव प्रधानं॥ मामाकाशोष्टत॥ तदपिदैवयोगात्मयास्वप्न।
संदर्शनेषुस्वप्नेषुप्रत्यहवासमपकेयदापष्टदवक्कियोगेषुलब्धायाप्राप्तायास्तेनवनिर्दयाश्लेषहेतोः निर्दयंयोरसोआश्लेषः
तस्यहेतोः आकाशप्रणदितभुजोआकाशेप्रसन्नेप्रणदितौभुजौयेनासौनस्मन्यप्रसारितबाहूं आपश्यंतीनां स्थलादेवतानां।
=मुक्तास्थूलाश्रुकणनिकराश्रुकारिणोयंबहुशोबहुसंख्याका अश्रुलेकाशाविंदवः तरुकिसलयेषु खलुनपतंति अपितुपतं
त्येवायतस्तानरुशाखरेषुनिवसंतिदेवतानामनखलुमहदारुशोकोनोपेत्पद्यते इतितावः अनेनघवस्थादोस्यकप्तनं

× इरवियेरवदु
विश्वयेनपद
विभयपररतीनं

१२१

मेघदूतटी०

भंगाढतत्तेन। अथ अद्य वं अथ आशांडवोयत्रतत्रथास्याश्रेणअविरतोत्कंठंउत्कंठितेनकुर्हदी ब्रासंनउत्स्वयमागंतो स्वशरीरलोति
अचकेविदमममन्यते। तथातिम्रुशल्लनर्घनूारणतंउसरिणवदीयवउत्तथातथावस्थाउस्थितं। विज्ञातितात्पर्धेन्हि सा जानाति
परमत्रनायमर्थः प्रस्तावोचितः किंउपश्लानंतरमालिंगनार्थएवलब्धावसरः इतिस्वसावोक्तिरर्थंतिरेचितर्कवा॥ ए शाश्वस्वेयः
मिति॥ क्लितेतिसंस्तावनायांयत्किलसखीनोउरोऽयतः शाश्वस्वेयं शाश्व प्रतिपाद्यंनउगोप्यं। इत्लत्त्व संज्ञादिवाथ्यंतदपितत
त्रकार्णेकपिउंलोकोरऽसिकोऽल्लत्र। कस्मादाननस्पर्शलोसात्। वयियोअल्लाशस्थाइतिवज्यतेदिवउर्यागात्श्रवणाविष
यमतिक्रांतश्रवणंशश्वाकर्णनंआस्तांवदस्पर्शीवदीयवचनश्रवणेगोचरतामप्यतीतः वाञ्छलाघश्रवणमप्यस्तालि
चनास्यामहङ्रपः अत्रदीयदृष्टपातोमपिअपथीत्लतः श्रवणाविषयाक्रांति लोचनास्याहङ्रपते। तदहङ्रपत्वचअतीवबि
षरूष्टवं अतोमन्मुखेनवदंवइयमाणमाह॥ कीदृशंतत्उत्कंठाविरचितपदं उत्कंठाविरचितानिपदानियत्रतत्तथा। यद्वा
क्रियाविशेषणमिति॥ अत्र जातिरलंकारः॥ १० श्यामास्वंगमिति॥ हेमेघतत्वसाः अंगेवउः श्यामासुप्रियंगलतासु अत्र
सुललितत्वंतनुत्वसुकुमारताह्लादकत्वादिभिः लतासाधर्म्यनउक्तविशेषणअस्याः गौरवर्णत्वस्यास्तिद्दितचात् दृष्टिपातात्रक्ति
तदहरिणीप्रेक्षितेवक्त्रछायांशशिनिकेशान्शिखिषिनांबर्हितारेउन्न विलासान्प्रतनुषुनदीवीचिषुअदमुतस्यामित्रत्प्रं।
हेद्दंतेतिरिवेदेसमयत्तत्त्वस्तरेर्घेदृष्टाकौतुकमपिनश्चर्यं। ताइतिखेदएकस्थंखासदृश्यंप्रस्तावादेकस्मिनस्त्रीस्त्रपेवस्तुनि
स्थितांदृष्टीकृततत्वसादृश्यंक्वचिदपिविश्ववानपिनास्तियत्रममनयनप्रलोत्तनं स्यात्। किंउ प्रस्वाक्वचित् शर्वांकृप्रकारे
णवस्त्रामवदृश्यते। अत्रकाकुक्तिरपिसहृदयाख्यकटाक्षीयति। यथाक्तियदृत्तवृ साङृश्यंवस्तमपिदृश्यतेतदपि इयामा
स्वंगं श्यामास्वचनस्त्री जात्तोएवकारः सर्वत्रयोजनीयः आस्तावदीयसमुदायसौदर्यस्यएकावयवस्यापिनाउकृतेतिना

संवरूतवचनं व्रसस्पते। को र्थः। निरंतरमार्गे संचरणजातखेदखिविदाद्वगाउका मानां हरणमंपवस्मगाउं तद्ददातीति
नाव:॥६६॥ इत्याख्याने पवनतनयमिति॥ इति श्रर्वोक्तप्रकारेण आख्यातेन कथितं पवनतनयं दृष्टमंतं अनेन नवययवाराम सद्दृष्टमा
त्रतथावं मम विधुरावस्थासहायः तथा तस्याः प्रियतम संदेशनिवेदस्येति स्तवते॥ अनेन नवसती चंद्रतस्याः ख्याप्यते उन्मुखी।
स्वापदां गुष्टम्यस्तहृष्टितयासीतेव परखुरूषं नावलोकते म संदेशश्रवणं। धेमेव ऊर्ध्वीकृतवदना सा उत्कंवोछ्वसितहृदया प्रियवा
र्त्ताश्रवणा विशेषतः सम्बद्ध संतीति उत्कंवाति प्रेमोत्कलिकाति उच्छ्वसितं नत्रुखासिक्तं हृदयं यस्याः सा तथा अत एव वीक्ष्य संस्ता
यस्तृण्वरांछो अवधारणे विलोकयत्यैव संतोषेन तु न निरादरतयेति नाव: अस्मात् ऊर्ध्वं किं न वलक्ष्यणीतस विस्थंतत्तोषणात्परं वदर
माणं संदेशमवदहितासावधाना सती श्रोष्यति हे सौम्य यतः सीमंतिनीनां सुहृदुपनतो मित्रानीतः। अनेन नवसंदेशास्माप्स्यतीति चा रि
चंस्तवते कांतोदंत प्रियतम संदेशः संगमात् प्रियसंयोगात् किंचिदूनः स्वल्पोर्द्धनः॥ उपमार्थांतरन्यासयोरत्र विन्यासः॥ युग्मं॥ इता
मायुष्मन्निति॥ हे आयुष्मन्निति हे आयुष्मन् तां मम प्रियां सर्वां नेवंवदमा त्वं ब्रूयात् कस्माद्धेतोः वचसा हो समुच्चये मम वचनात् महद्वचनरोधा
त्। आत्मनाचोपकर्तुं तस्याश्च याख्युपनतं तवतिरिक्तं किं चित्कथं इत्याह। तव सहचरो रामगिर्याश्रमस्थः अनेन नचसुनिहितावक्तव्यं ख्यापनंत
था। अमापन्नः कुशली वियुक्तो वियोगे हि प्रकृतिधीराणां च रूपाणामपि दुष्करं धाणधारणं। किं तु नरबलानामिति हेतोः अबलेवा कुशलं
पृच्छति। यतः सुलभविपदां करणविनश्वरवार्त्तां शरीरस्प्राणिनामेतदेव कुशलप्रश्नमेव श्रुत्वा तावत्प्रथममालपनीयं पश्यमपृष्टव्यमित्य
र्थः अर्थांतरन्यासः॥ ७ अंगेनांगमिति॥ तः समुच्चये हे मेघ नकेवलं हे कुशलं पृच्छतिनिजं वा गेन तवांगं च विशतिशत्रु प्रवेशतयागा
ढमाश्लिष्यती तर्थः कैः संकल्पैः मनोवांछामितिः न तु शरीरेणरतेरिविधिस्वर्वोः तुल्यत्वैः च नदशानस्पर्शनादिव्यापारैः कथं त्वतोहरवली
यतो वैरिणा रुद्धमार्गः॥ समदःखक्तमुखंदपत्योः प्रेमसमस्यते॥ तदेव ख्यापयति। कीदृग् तवांगं तनुः स्वशरीरेण कीदृशेन तनुना त

मेघदूतटी०

लेऽनिद्रासंभवोपितावन्नास्ति। यदा च स्तु स्फुरणादिना मदीयसंगमाशासुखं लभते। तदा निद्रागमः संप्राप्यते। एवं च यदि स्या
त्तदा तत्र स्वर्वे निर्विघ्नमयना सत्र वातायने। आसीनः स्तनितविमुखः सन् याममात्रं सहस्व प्रतिपालय यतः कथंचित् दैवयो
गात् क्षणमपि निस्वप्नलब्धोऽस्या गाढोपगूढं गाढालिंगितं सद्य स्तत्कालच्युतभुजलताग्रंथिमाकृत यदि भवेन: तदानीं लब्धनिद्रास
तीमां स्वप्ने प्राप्नोति प्राप्य च गाढोपगूढं तन सुखं लभते॥ ततो झगिति आश्लेषसुखाभावः तस्यामात्तवर्त्तितिनावः अयादवतित।
कया झंकरः॥ ५ तामुन्नाप्येति॥ हे विद्युत्गर्जे। विद्युत्गर्जे यस्य स तथा संबोधनद्वारेणाउपदेशं ददाति अंतर्गृहविद्युत
संवर्तितां त्वं अन्यथा तीव्रवातस्तास्तेष्पति अत एव च संनावे गवाक्षे स्तिमितनयनामिति विद्युत्स्फुरणात् नयनस्निश्च
लमबला याकवं स्वर्वेत् मालतीनां जालकैः कुसुमरत्तिनवैः समं सा च जलकणिकाशीतलेन अनिलेन उत्थाप्य जाग
रयिवा मालतीजालकान्यपि जलदविंदुभिर्जलविंदुकैः सेकात् उत्तिष्ठंतीति उग्रवंतीतिसद्योकिरलंकृति। ततः क्षणमात्रे
णाकृतास्वस्तां स्वस्वभावस्थां तां मानिनी स्वत्तावद्दकारिणी अत एव धारस्तमितवचनैः गंभीरगर्जितवाक्यैर्वक्तुं अरूपनाषितैः
वक्तुं प्रक्रमेथा॥ ध्वा-रस्तेषाअत्र सद्योक्ति॥ तत्तं मित्रमिति॥ हे मेघ यतस्याः प्राणिनामन्हेतुः संदेहसर्वस्वं तत संबोधनद्वा
रेण प्रथममेव निवेदयति हे विधवे मामंबुवाहं तत्र उः प्रियं विश्रंतकथास्थानं मित्रं तत् संदेशैः तव वल्लभस्य संदेशैः हृद
यनिविरतस्तोकमपि विश्वाते: स च तव समीपमागतं एतेन मदागमनस्य एतदेव प्रयोजनं तान्यदित्यक्तं भवति। विद्धिजा
नीहि। न उ नः अहं केवलं वार्त्तामात्रकथकः किंतु पतिविश्लेषकामिनीकामुकसंघटननिपुणः इतिस्वशक्तिमाव
दनाह॥ यो वृतिमोह सुकानि स्वयमेव प्रियतमासमागमोत्सुकतया त्वरयत्प्रतिप्रत्याहतानि न ह्येक कथं तवा त्वर
यतीत्याह॥ विश्रामं तां खेदस्ताजां प्रोषितानां प्रवासिनां हंदानि मंद्रस्निग्धैः गंभीरमधुरैः ध्वनिभिः त्वरयति उदारसक् १९

तरणं तत्कालं कारं सारस्तत्र बालदेसलं सकुमारं गात्रं सद्यो। संगेच्यसरूविरहितं डरकं डरिकिन धारयंती वीसायायाभिसत्ववकवातश्र
स्तां निरालंबनं निरंतरशायनीयं निरहितमपि मदृताक छेन धारयंती दर्शनेमात्रादेव ग्रामपितथा विधसर्वं परिचयरहितमपि डूलक
णमयमस्वमव शंपमोचयिष्यति। अनुमेवाघंडद्धयाति। सर्वोयः कश्चित्प्रायः आर्द्रांतरात्मा सरसचित्तः सकरुणा इतिर्भवति तर्वोभिज
लाधारचात् तथाऽर्घांतरे आर्द्रोकक्रिशर त्पर्थः अत्र अर्थांतरन्यासालंकारः॥ ए एरुद्धापांगेति॥ अतः परं श्लोकत्रयस्य एक एव संबंधः
हेमेघ तस्या मृगाक्ष्या विरहिणी स्वतावात्कूलंब मानालकेः रुद्धापांगप्रसरकटाक्षविक्षेपरहितं। तथा जनस्नेहस्तनं कज्जलसंबं।
धविकलं अपिवेति सञ्जुये मधुनः बत्यादेशात् स्ने षेधान्न विस्मृतत्त्व विलासं अपिखछं तत्त्वतं तस्या वामं नयनं ब्रह्मा सत्रेपि उपरिस्पं
दिस्कुरङ्परितनपक्ष्मपुटं वामांगस्कुरणं हि नारीणां शुभमतोत्ताविमदायसंदेदेशात्रव एगसुखनक्ष्मवकवेन स्पंदमानं सत्मीन
क्षोभात् चलकुवलयश्रीतुलां एष्यतीति शंखकइत्यदं वितर्कयामि। अत्र श्लोकेनयनस्यवामत्वमन्नपावमपित्ताविधुतस्मत्वनके
स्मावात् तथावामध्यासावदृनणमाण श्लोके वशात्मोपादानात् वायंवीप्पादितिः। यद्वलनमुक्तं तत्तिर्यत्स्तवतीतिमोऽनक्षोत्ता।
दिमुक्तं तेनाधः स्थितमीनोच्चलनवसातृयन्नवं कुवलयस्य स्कुरणं तादवगद्धते। अन्यथानयनस्कुरणसादृश्यं न स्यात्। अत्रोप
मात्रमानयोसंसृष्टिः॥ वामाख्यास्याइति॥ हे मेघनकेवलं वामं नयनं वद्यास्पवेरलवंयास्पतिस्कुरिष्यतिकथं तस्तः मदीयो करु
रुहमुच्यमानः रूढनखक्षतइत्यर्थः देवगत्या चिरपरिचितं मुक्ताजालं ताजितः कामिनीनां हिमेषलावलं चितजरुदंड संगिनोऽक
कान्तचकाखस्तचकातुलाः संवतियतः संभत्यपिनवंकीवलनकालेश्चतदञ्जुकारोहइपते। तथासंभोगांतेमम दृस्तवाहना
नां पाणिपल्लवसंमर्दानां समुचितोयोऽयः तथासरसकदलीस्तंभगोरः सरसयेनकनकगौरवचरुकं। अत्रवितर्कालंकारः॥ इत
स्मिन्निति॥ हे जलद तस्मिन्कालेवा मवक्ष क्षिपो स्कुरणासमयेसालद्धं निद्रासुखं यथास्यात्तथा यदीतिसनाथनायां। अन्यस्मिन्क

नीवन प्रबुद्धा न सुप्ता। अयमत्र तावार्थः हे मित्र आयनीत स्खलक मलिनीलतलोचनाद्यात। न प्रबुद्धा निद्रा सा वा न सुप्ता न लिन्या ऽ
पि घनछन्ने वियन्ति स्पष्ट दिनकरस्पर्शा सा वा र न तथा विधः प्रबोधो दिनसद्भावात्रातिस्वापि इत्ति युक्त मुपमानोपमेयत्वं॥ अत्रो
पमा दीपकौ युग्मं॥ आदि कुलकं समाप्तं॥ ९५ ज्ञाने सखा इति॥ हे जलद तव सखा इति संगं तरेण मत्प्रियायामयि मनः संरत
स्नेह मुपविन्तप्रेमरसं जाने सम्यग् जानामी त्यर्थः अस्माद्धेतोः प्रथम विरहे अद्युस्तत्र सर्वे वियोगे तां तव सखी मिष्ठं त्वत्तां सर्वां जाने
कवेष्ठाविशिष्टां तर्कयामि संतापयि। न खलु मां मन्यसा वो वाचालं सर्वोक्त प्रकारेण ब ऊ ऊल्पाकं करोति किं तु तदीय प्रणयनि
श्चय एव मां मुखरयति। अत्रार्थः रकः संदेहः देवान्तः यन्मया प्रोक्तं तं निखिलमपि अविराद्धते प्रत्यक्षं तदीय चेष्टादर्शनात् महाक्य
स्यसत्यानृत त्वं स्वयमेव ज्ञास्यसीति भावः। अत्रोपमानमलंकारः॥ ९६ सव्यापारमिति॥ हे मेघ सव्यापारां दिवतातिथि स्तूर्यादिकार्य व
यमानसा मदूनितथा तेन प्रकारेण गाढमित्यर्थः मद्वियोगानपीड्यते रात्रौ सखीनेति र्विनोदां सती तव एव गुरुतरसुखम। हे कथान
हृदय प्रातःस्त्रिशाकारिरेकविक्लवां शंके शंतावयामि तत स्त्वं निशीथे मसंदेशः अलमतर्थं सुख यितुं तां मुक्तिं द्रां विरहजात जागरां
पत्र पक्ष मर्द्दरात्रे परत्वी दर्शनमुचितमित्याह॥ साध्वी पतिव्रता की दृशः त्वं प्रवनिशायनासन्नवातयनस्थः अत्र वितर्कालंकारः॥ ९७
स्निग्धा सखा॥ हे मेघ सर्वलोकानुसारचौरेण केना पि अयसिखं जनलोदेशाकारिणा वैरिणा ह्रिषः। हे जलद स्निग्धाः स्नेहलाः
सख्यः क्षणमपि दिवा तां मुंचंति। [illegible] काकि नाम तप्स्या दिवा न गतव्यं। रात्रावपि परिजने जाग्रति न वयतो भवति एकत्र शाचार
त्राशो [illegible] एकेनैव वेदते हरूपं ते एकस्येव नयनविषयं जाति न उद्वितीयस्येत्यर्थः मेघः स्वयं दिव्यवाचा संदेशं वदती त्वद्भु
तासह इतिको र्थः संदेशं कथयन्नपि तत्प्रिय मतो रात्रौ शयना संनवातायनस्थो मकां तं सुप्ते परिपरे जने सा पि सुप्ता स्यादि साशंकयाह
वीत नीद्रा सुपेया। उपसर्गैः निरलंकारमिदं॥ ९८ सासम्यस्ता तरण मबला। पेसलं धरयंती सप्पो संगे॥ हे यद्ह सा अबलास म्यस्ता

दयारात्रिः मयसाहं वारतैः यथालखितसुरतकरणाद्ययोगैः सुखासावात् कुणश्च कालेकाले व्ययद्धा उक्सवश्च आनंदमयीनेत्यर्थः।
नीतागमितातामेवकुंडपमा रागीतोस्मादि स्वरूपानतिरिक्ता वेनसाहत्र पोपचारादतामवेतिविरदे द्विजनितैः उक्तैः श्रुतिर्यापयंती
समयंनयंती अनिवाद्यंती सातवालोकेनिपतिष्यतीतिसंबंधः कथंभूतासा आधिहेतामा। आधिस्तुमानसीपीडातयाक्षामा। अनःकथंभूता
विरहसयनेत्तमिस्वस्तरे संनिषन्नैकपार्श्वा। संनिषिन्नंलग्नं एकंपार्श्वं यस्यासा। परिवर्तितुमसमर्थेत्युसावः उत्प्रेक्षते प्राचीमूलेः हिमां
शोः कलामात्रशेषातनुरिव। सापिप्रतिरूपसा। सन्निषिन्नैकपार्श्वा कलामात्रं शेषयस्यासा प्राचीमूले दपक्षदेवतुं दर्शपांरात्रि शेषेक
लामात्रस्यचंद्रस्य सर्वदिशु खेसंतत्वदृश्यं वोपमासाम्यानुसारे एवकविना निबद्धा। अस्मदादीनांकलाशेषस्यचंद्रमसोऽस्तत्वात् तत्र
स्याःकलायाक्षयसमयत्वसात्पातस्यापिमरणावस्थायांसद्यत्वेनदीपकोलंकारः॥ ६८ निश्वासेनेति॥ हेमेघ अधरकिसलयकेसिना
अधरएवकिसलयंतत्पतायमानरागसौकुमार्यादिधर्मोधारत्वात् तत्रक्लिश्यातितुल्यवातक्लिश्यतां तनलयतितेनविश्वासेनशुद्धवात्त
देवतासपर्यायार्थं केवलंजलाञ्जलिवात्ततरूषकंकिं तदासमारवनातावादिगंडतलंविश्वलकं विहृतं पंतीविकारंती सतीमसंयोगःस्व
प्रजोपिसुखमुपनयेद्दितिदेतोकोऽयं स्वप्नेतिप्रियतमसंयोगप्राप्त्यर्थ द्विजनःसुखलेशमनुसत्वामीति। बद्धानयनसलिलापीडरुद्धा
वकाशांशोकेनलाहरनिरुद्धावसरां निद्रामाकांक्षंती वातवालोके निपतिष्यतीति संबंधः दीपकोलंकारः॥ पादानिति॥ हेमेघ अ
मृतशशिरान् जालमार्गप्रविष्टान् इंदोःपादान्कमंतापवत् गतंनाशकं चं असित्तरवं च्छायाधर्वज्ञात्तामसंयोगेपिसतितेषांप्रमोद
जनकत्वात् चक्षुरिति ज्ञातावेकत्ववनं। तथैवसंक्लिष्टं विरहे शशिररस्मिरस्पोणां इलनद्धालाकरालत्वात् तंनिमास्वदीयस्य
समसदमानरूपितसेवन्यवन्नते एवंसतिशर्वानुत्तवस्मरणासमुत्पन्नान् खेदान् स्तदेव चक्षुः शलिलगुरुतिः शोकाश्रुताइतिपक्ष्म
तिः छादयंतीवातवालोके निपतिष्यतीतिसंबंधः एवंभूतासाकीदृशी। पतिनातिसान्देः क्रिडा-दिनांधिकारिते दिवसेस्थलकम

स्वरसारणां मनसः स्मरत्वात्तयोस्त्वयोस्मरंती वा तव लोके निपतिष्यतीति अत्र दीपकोलंकारः॥ ८९ शेषानित्यादि॥ उन: किं
कुर्वंती तिविनस्यंती वा कान् मासान् कीदृशान् शेषान् कस्य अवधेः कीदृशस्यागमनदिवसस्थापितस्यागमनदिवसस्थापितः संव
त्सरपरिमाणतया कल्पितस्तस्य निर्गमिता विशेषान् इति कियागणनया संख्याकैः देहलीमुक्तपुष्पैः कस्यां भुवि देहली उदंबर
दारुतस्याः सकाशात् मुक्तानि तोरणविरचितानि यानि पुष्पाणि तैः अथवा गृहद्वारदारुणि तदधिष्ठातृदेवतायै ज्ञात्वा इत्यर्थं दत्तानि पुष्पा
णि मुच्यंते। आसादयंती वा प्राप्नुवंती कं संयोगं कीदृशं हृदयनिहितारंभं कोर्थः प्रथमं मया सह संगमनमिति शरद्भ्रू: पश्चात्त्वयि
यमानसा निमीलितलोचना तमेव प्रासादादि वा उत्तरंती वा इति तव लोके निपतिष्यतीति संबंधः। अमुमेवाऽवधिं दर्शयति। द्वियस्मात्त्वम
णविरहे प्रायेण अंगनानामेते विनोदाः दिनागमनिकासुपायाः॥ अत्र दीपकार्थांतरन्यासः॥ ९० आद्ये बद्धेति॥ हे मेघ आह प्रथमेऽ
विरहदिवसे या शिखादाम दिवा शिरोमालाम् अपहाय बद्धा तां रूपामनुपाते विगलितशुचा मयोद्वेष्टनीयां सती वानापरेणेत्यर्थः अ
अतएव एकवेणी न पुनः विदित प्रथिता प्रथमदिवसप्रथितेत्येक सद्मासि शापः अत एव कठिनविषमां कर्कश तीव्रोत्कतां तत एव स्पर्शे क्लिष्टां
अगिंडिय केशाकारिणीं। क्लिन्नातिस्म क्लिष्टा अवि विछिन्नकमेकवीतां कर्तरि के: अथवा स्पर्शक्लिष्टां छिन्नितिं डिय केशाकारिणीं वारंवारं
स्पर्शनशारीरोपमर्दनजडीकृतां अयमितनखेन अघटितकररुद्देण करेण गंडात्तो गोकपोलाफलके ऽसकृत् वारंवारं सारयंती प्रा
पयंतीत्यर्थः। अनेनकदामभोगसंरंगिण्याः दृष्टदेशात्त्वामस्मि अवकपोल इव तार्यं सतत ज्ञेया। अनेन विधेरेवं कररुद्दैरुद्वेष्टयिष्यती
ति मनःसंकल्पो व्यज्यते। केचित् गंडात्तोगादिति पठंति। अत्र च सत्तत पदं निर्जीवस्यात कपोलदेशे प्रथममसंदागमनस्य कार
णं वा अपश्चादसहृदसारणा घटते। अत्र स्वधरणोरपसारणार्थो विविंत्य। अप्रस्तुप सर्गसावात्। अत्र स्नामयोद्वेष्टनीयेत्यपि पा
ठः तस्मिन् उनरुवरार्धतामितथ्याद्दरः कार्यः स्यादित्यवनाहत। अत्र जातिदीपकोर्मिश्रनं॥ ९१ आधिक्षामेति॥ उनः सा किं कुर्वती दे उल

१०

कलं बालि॥ अर्के सकलकलासंपूर्णोव क्षि॥ आकारो यस्य तत्॥ कस्मात् त्वं बालकचातार्थं परिस्फुटाकारदर्शनं एतदेव विवेचितं मुखे
स्वार्थद्योतकं॥ कस्य इंदोः चंद्रमसः॥ किं विशिष्टस्य इंदोः अदनुसरण क्षिष्टकांतेः व्रदं तद्दर्शनं स्लपित तेजसः एतावता कांतिस्वक्षिष्टान
नुबिंबं अत एव सकलखुक्षी सुक्षे॥ दर्पते हिनी ललंललित घनपटला तरितः काशावितउलितस्तता तत्र वितान विस्तमोरजनि जाति
एवं विधस्येंदोर्दर्सनं लक्षणतया विधायत्वं बित्तर्दि॥ अत्रोपमालंकारः॥ ९२॥ आलोकेनेत्याहि॥ हे उज्वलदसा मम प्रियातव आलोकेद
र्शनपथे निषतति प्रथममेव निपतिष्पति॥ उरायावतोवर्त्तमाने त्तित्त विष्ण तिकालेवर्त्तमानाः वासराब्रा विकल्पार्थः कथं तत्ता मम प्रिया
बलिष्ठाकला॥ वा मम समागमोपयाचितशतकल्पितानेक स्रजोपहारा रचिता वा यद्वा लिखंती किं तत्र मम सा हृदयं मम प्रतिच्छ
त्तिं कीदृशी विरहतनुविरहदाहदुर्बलं॥ तत्र कीदृशं तावगम्यं विधातिशायपरिच्छेद्यं एतावद्भिर्मासैरेतावन्मात्रं तनुर्बभूवैतेइतित्त
वैः एवं तीक वा कांसारिका नाम्नी मद्रवचनां यद्वा विशेषेण मिदं कथं तत्तां पंजरस्थां किं तत्र पृच्छंती इति वक्ष्यमाणं॥ इतीति किं कथि
दितिकोमलामंत्रणे दूर सिके गुणानुरागिणी यद्वा सुखदः स्त्कासादवेदितियदनेकार्थः रसः स्वाद कालेवीर्यं स्तृंगारादौ विषेद्रवे वाले
रागदोदधातो पारदे बिस्त चेसा दित्तउः स्वामिनः स्मरति स्मतयर्थ दयेत्राइतिकर्मे तिषष्टी स्वामिनं स्मरसीत्यर्थः हृदि यस्मात्वं तस्य प्रियाऽसी
ष्टा वचाद् रसिका तदनुरक्ता तथापि यावत्न वा धत्सदंतमेव तत्तरिं स्मरामि तथा च मपि तन्मात्कृता सीतित्तउः स्मरसि तरवति भज्यते॥ अत्र
दीपकोलंकारः॥ ९२॥ उवंगतादि॥ हे मेघ उ संगमलिनवसने ऽनेन नवस्वापरावर्त्ते निषेधन पतित्रतात्रभावः वीणां निक्षिप्य मज्जोत्रांकं मोत्रना
मम गोत्रं मे वां कः कि कंगवत्तसया विरचितपदां विरचिता निस्वयं स्वरादीरणामरो दावरादकमेणाहविना निपदा नियत्र तत्तथा॥ अतएव
वपदस्वः स्वरसंघातो गेयमिति गेयमुज्जाउकामासो म्येति संबोधने कोर्थः सोम्य त्वं मतः तव दर्शनं दास्यति सर्वविकारचेतसं उमांसान
१२५ पचपतीति॥ नाव॥ नयनसलिलैराद्रैतंत्रीक बंधित मद्ताकरेन सोकाश्च विरोधमाधाय सा रादि॥ निमज्ज स्वयमपि रुतां स्वर्वतां॥

एवं निर्मितः स मस्तो ऽमरनारी जन इति। एवं विधस्तत्र भवने या आस्ते तां मत्प्रियां जानीयाः कथंभूता तन्वी। सुललिताऽवयवा स्व
ल्पगात्रा दिनत्रयसंमते। श्यामेत्यर्थः तथा श्यामा अप्रसूता। उक्तं च नवयौवनेत्यर्थः तथा वा अनेकार्थः श्यामा सोमलतानिशा। प्रियंगुश्च लताग
नानीली घटस्त्रिष्ठा। तथा शिखरदशना॥ शिखरं पक्वदाडिमबीजाकारमाणिक्यं तद्वद् दशना यस्याः सा तथा॥ यदनेकार्थः शिखरं पुलकाग्रयो
पक्वदाडिमबीजाभमाणिक्यशकलेऽपि च। अत्र शिखरिदशनेत्यपि पाठः तत्राग्रभागे विस्तीर्णाः ततः क्रमेण मूलदेशे ऽप्युच्छ्रिताः शिखरिणो
दंता यस्याः सा तथा। उक्तं च लक्षणशास्त्रे स्निग्धाः समाः शिखरिणो घनाः दंताः शुभाः इति। तथा पक्वबिंबाधरोष्ठी। पक्वबिंबवत् अधरं उष्ठं य
स्याः सा तथा। मध्ये क्षामा कृशोदरी। तथा चकितहरिणीप्रेक्षणा। चकितहरिणीवत् प्रेक्षणमवलोकनं यस्याः सा तथा। निम्ननाभिः निम्ना
गंभीरा नाभिर्यस्याः सा नाभेरगाधत्वं च वर्ण्यते। तथा श्रोणीभारादलसगमना। कटीपृष्ठभारात् आलस्ययुक्तं गमनं यस्याः सा स्तोकन
म्रा स्तनाभ्यां॥ अत्रोत्प्रेक्षालंकारः॥८९ तां जानीया इति॥ हे मेघ तां नायिकां परिमितकथां विरहखेदात् स्तोकवाक्यालापां तां च
[illegible]कललक्षणां नारीं मे मम द्वितीयं जीवितं जानीयाः। सा मम प्राणास्तु तत्पर्यः तां बालां अन्यरूपां जातां मन्ये यस्मिन् दैन्यदलावन्यतया
परावर्तितरूपां। उपलक्षणीयामित्यर्थः। कामिव शिशिरमथितां पद्मिनीं वा उद्भिन्नं हिमं तेन मथितां म्लानां तां। क्व सति मयि सहच
रे तस्ये दूरीभूते सति। कामिव चक्रवाकीं वा एकाकिनीं अन्यत्र सहचरं तौ तिष्ठतस्तां सहचरो रथांगः यदभिधानचिंता
मणिः चक्रवाको द्वंद्व इति। पुनः कथंभूता गाढोत्कंठां। गाढा दृष्टा उत्कंठा यस्याः सा तां। केषु सत्सु गुरुषु बहुषु दिवसेषु गच्छत्
सु॥ युग्मं॥९० नूनं तस्याः प्रबलेत्यादि॥ हे मेघ नूनं निश्चितं तस्या मम नायिकायाः मुखं दैन्यं बिभर्तीति धारयति। किंभूतं मुखं। प्रबल
रुदितोच्छूननेत्रं प्रबलरुदितेन उच्छूसितं उच्छूसितं नेत्रं यस्य तत्। प्रबलरुदितोच्छूननेत्रं। पुनः किंभूतं मुखं तिस्त्रवर्णाधरोष्ठं।
नित्रः उष्णाः मिष्का कांतो दर्शनीयस्य सवासौ अधरोष्ठश्च अधरस्तनदनबोधायन्त्र तत्तथा। कया हेतुभूतया। निश्वासानामशिशिर
तया। तथा [illegible] मंतिनानामितिपता [illegible] पुनः किंभूतं मुखं। अस

(left margin, below text) [illegible]

(right margin) सदिवति वर्तमाना

सिंज्ञे तालनेपदि बालकदर्सिजदिति सिकृ इति अबूरवादित्यस्य। अत्रसिंजरवावरति तल अयिस्तस्य तस्य आयिको पत्नत चरड॥३

रिश्लापटलैः मरकतैरितर्ष॥ यामध्यास्ते दिवसविगमे॥ हेमघट्टे घनवत्सुहृत्तनीलकंठः यः कीदृग नर्तितः कृयाः कांतया। मेकैः तालैः
कीदृशैः। सिंजद्वलयसुसगैः सिंजत्तरञ्जय मानैः वलयैः सुतगास्तैः। सिंज अव्यक्तेत्राइ धातुरात्मनेपदी। कथं सिंज दिति अस्त्रक्रमसंनिरि
यसंके इति अत्र संज्ञःइ वावरतिकि पश्सिंज नालि संदत्तनकरतलयो त्वब्याः स्तेदत्सङ्घयाघातस्तालस्तदंबंतरं विश्राम कालतालका
लयोरंतरे लयः समुत्पद्यते। सच द्रुतविलंबितमध्यभेदात् त्रिधा तैः नर्तितः अत्रतावोक्तिः॥ ५० एत्तिः साधो मनेत्यादि॥ हे साधो पत्तिरद्धितैः
लक्षणैः हृदयनिहितैः अविस्मृतैः अत्त बंलक्ष्ये यथाः जानीयाः यद्वाह्यः स्त्रीकस मुद्रयो न केवल म मीलक्षणैः द्वारोपांतेः द्वारस्य पार्श्वदेशे
पमोनिधाना च रूपरूपौ निधी विलोक्य। अन्यव मैच पद्मशंखनामानुसकेलिः। पद्म इति स्तव तिलिखितवद्धौ लिखितंवद्धशरीरं ययोस्तौ
कथंभूतं तत्तवनंदामात्राय। ध्रुमानं दीर्णा छायायाः शोभायाः सप्ततत्। दूनं अहमेवं मन्ये मद्वियोगे अधुना तवनं दामत्रायं दामात्र श्रस्ता
पं पाक्षाशा या शोभाया सप्त तत। अमुमेवार्थं द्रढयति। सूर्यापाये अपायो विपदः सवषस्माव तदुर्दिनं सुपरागो वातद त्तिलतेरवी
नखलु कमलं स्वं स्वकीयां दामात्र तरानायमवरक्षितां असिवा आयिये पुष्यति। किंतनन्म नामेव खलु लाति। यदा विवदस्ति। सान्वे।
कीवंवे स्वलकमलिनी नजबुद्धान सुप्ता। अत्रार्थांतरन्यासः॥ ५० गवासद्धः कलसेत्यादि॥ हे जलद आशु शरात्सीघं संपातहेतो
शरीरलाघवेपिद्धि स्वतरं संपातं कर्वचिंअर्द्ध सि योगपातवसि। तव नस्पांतरं तत्त्वैव नं पतितां। कं कीं शरलोले। कस्यहेतोः सीघ्रसंपात
हेतोः सीघ्रं यः संपातः संपतनं संतापः तस्य हेतो। किंभूते तस्मिलोले। अवमवघति। सर्वशतिपादिते। किं विशिष्टः चरं न्पसानो निखित्रः
उपविष्टः अनेन स्थितियो अवलस्थते। अमस्य तवनपतिनां सखी अर्द्दसि। किंभूतां अल्पाल्पत्तासां। अल्पा अल्या सोका नृस्तोक
तराता कांतिर्यस्यां मातां। अथ मंकी दोत्तधर मविरूहा मत्यवन मवलोक्य कीदशी किंकर्वाणा। क्वास्ती ति मर्द्धस्मुपलत्वेधाः इति
ताक॥ अत्र रूपमुपमाच॥ ५० तत्रीस्याम इत्यादि॥ हे मेघ तत्र तस्मिन् तव नेयासद्रीनवले स्याविधाउः ब्रह्मणः। युवति विषये स्त्रीलस्
णपदार्थनिर्माणे आयेव सृष्टि प्रथममेतो सलवतित्रिमर्थाय ब्रह्मणा तदीय निर्माणसमुत्र निर्देश तेन तत्प्रतिबंदक निर्मि

...श्रीष्मरूपामेति॥ हे मेघ ... दयन्नत्र अलकायां ... वाद्दासुद्रगावर्त्तते। कीदृशा ... ग्रीष्मरूपामाः ... दिनकरदयस्पर्द्धि
नः दिनकरदये ... अलकायां ... शैलोदयावर्त्तते। शैलवत्पर्वतवत् ... उद्वेसरा। पुनः कीदृशाः ... मदजलरु
रणात ... यत्र ... संग्रामांगणे ... किं विशिष्टा ... दिष्टा ... निरा ... ताश्रांत

विकचकमलैः छिन्ना। अत्र कमलानां रुतकं च दिव्यात्वत्तावात् वर्षास्वरूपत्वं वायस्याः तोये लतवसतयः चामपि प्रेसुखपगत
शुचः तेषां हि जलदजलधारासारसेककलुषितरशलिलासयावलोकनेन शोकः स मुत्पद्यते। तस्मात् पुनः दिवसमिस्वत्तावेनस्त
वद्धनितजलकालु... ष्यास्तावात अपास्तशोका मानसं संनिकृष्टमसमीपवर्त्यपि दिसान ध्यास्यंति। अत्र रूढोपमालंकारः॥ ७६ तस्याः
स्तीरे इत्यादि॥ हे मेघ तस्याः वाप्याः स्तीरे पेशलैः इंद्रनीलैः रचितशिषरः रचितं विहितं शिषिरं यस्यासौ स रचितशिषरः
हे सखे उपांतस्फुरिततडित्वंतं वा प्रेक्षम ज्ञेदिन्याः प्रिय इति कातरेण चेतसा तमेव स्मरामि। किंभूतः शैलः कनककदली
वेष्टनप्रेक्षणीयः कनकवर्णायाः कदलीतस्याः वेष्टनेन प्रेक्षणीयः शोभनीयः उपांते समीपे स्फुरिता तडित् यस्य सो उपांत
स्फुरिततडित्वंतं। अत्र रूढोपमालंकारः॥ ७७ रक्ताशोक इत्यादि॥ हे मेघ अत्र गृहोद्याने रक्तकिशलकौ यो रक्ताशोकः च
लानि चंचलानि किशलयानि यस्यासौ स तथाविधः अत्र वनेकेशरः बकुलतरु वर्त्तते। कांतो मनोहरः सकलजनकमनीयः
कोऊरबकवृते र्माधवीमंडपस्पद्धा ... मंडपस्य प्रत्यासन्नौ विद्येते। एकः तयोः पादपयोः राद्यो॥ हृदयोदत व सख्याः वाम
पादाभिलाषी वर्त्तते। केन मया सहृदयथा हं रुतक कोपमपि अ साध्व्या द्व्यद्वारमभिलषामि। तथा सोपि अन्यश्च हि ती यो मया
सहृत हृदनमदिरां वांछति। केन दोहदछद्मना॥ दोहद स्पदबग्ग्याजेनेन। दोहद व्याजेन। अस्याः तव सख्या एवेति। अन्यया
किल वनितापादप्रहारो च कासव सेक श्चयथा कमेण फोग मदोहद व मतेन। अयमस्ति ज्ञायो निश्चितं यथा हं तथा एता
वपि दर्शनोत्पन्नरागपरवसतया तां वतः ब पैव दोहद इति॥ सहोक्तिरलंकारः॥ ७८ तन्मध्ये इति॥ हे मेघ च समुच्चये तन्मध्ये
तयोः अशोकबकुलयोर्मध्ये कांचनी सुवर्णमयी स्फटिकफलका स्फटिकासनपीवद्धमिता वासयष्टिः विद्यते। कथंभू
ता मणिभिः रमौलिबद्धाः कथंभूतैः मणिभिः अनति प्रौढवंशप्रकाशैः रचित प्रौढ वंशवत् प्रकाशो दीप्तिः येषां तैः वंशाकंदलाः इव...

...शोभांतरेण तामेव वापीति वेदयन्नाह स्व इति संबोधनं

रणाक्लियेथाति ७०कें रत्वाश्च इहासवर्णो कें वंद्रुदासदूश विके:छ ... २

लेख्यानां चित्राणां सजलकणिकादोषमुत्पाद्य संज्ञा सद्य: २ ना। अत्रात्मातिरतिवर्षिणिः चित्रं विलुप्त वितमिति लक्ष्यत्वस्त्वाः यंत्रजालैः यं
त्राल्पेकविवरसंचारचत्वरस्वन्निकाद्या निरते रूपलक्षिता निजाला निगवाक्षाः तैः जर्जराः स्फुटिताः संतः सद्यस्तत्कालमेव निष्पंदंते निर्य
वंति किं विशिष्टाः जललवमुचः धूमोद्गारानुकृतिनिपुणाः धूमोद्गारस्य अनुकृतिः २ तस्यां निपुणाः जवंतो पितदनुकारनिपुणाः तत्थैव
निर्गच्छंति विच्छिन्नाः ॥ अत्रोत्प्रेक्षालंकारः ॥७६ मत्वादेवमिति ॥ हे मेघ यत्र अलकायां साक्षात् प्रत्यक्षं हरसखं धनपतिसखं धनपतेः सखा धनपतिसखः
तं धनपतिसखं शशांकशेखरं संतं मत्वा ज्ञात्वा मन्मथः कामः चापं धनुः न वहति। कस्मात् भयात्॥ तयाहि वेत्पदैः कीदृशं धनुः षट्पदगुणं ष
ट्पदानां भ्रमराणां गुणः प्रत्यंचा यस्मात् तत्। भ्रमरमाला मौर्वी कं डुपद्मकमित्यर्थः। पुनः कथंभूतं सभ्रूभंगं। कामिलक्ष्योऽभ्रमो। घेः चापसंचारस्वेः अत्र
क्षिप्रमाणां धनुर्दंडइंसभ्रूभंगं तयोः सवर्णत्वात् आकर्षणाकृष्टषट्पदज्यासनाथं चकितनयनानां बाणाश्वकामिनीनां चैवेभ्रमं। अनेन चा
तस्यारंभेऽपि इति समर्थितं तस्याः रंभः मन्मथारंभः वनिता विभ्रमैः सिद्धः चकितानि नयनानि येषु विभ्रमेषु तैः तथाविधैः कथं
तैः चकितनयनैः प्रेरितनयनैः को। शुकामिलक्ष्येषु। कामिनि एवलक्ष्यं वेध्यं येषां तेषु। अत्रोत्प्रेक्षा पतीयमानं रूपकं च ॥७७॥ तत्रागा
रमिति ॥ हे मेघ तत्र तस्यां नगर्यां धनपतिगृहात् उत्तरेण उत्तरादिशा गन उपलक्षितं वसंति। रूढेस्तत्तलदर्पणे तृतीया॥ अस्मदीयमागा
रं सुरपतिधनुश्चारुणा पंचवर्णेन रत्नमयेनेत्यर्थः तोरणेन लक्ष्यं लक्ष्यते निश्चीयते। कस्मात् दूरात् अनेन चाज्ञेस्तरणंतोरणास्यवन्त्यते
उनरपि अत्रिज्ञानांतरं कथयति। यस्योद्याने उपवने दत्तवाप्य स्तबकविततोस्तबकाः पुष्पसंघाते निमितो बालमंदारवृक्षो देवमंदा
रवृक्षस्तिष्टति किं भूतः मंदारवृक्षः कृतकतनयः वर्द्धितः जलसेचनादिना वृद्धिं नीतः २ मत्प्रियामनः संकल्पितमपत्यमित्यर्थः
नः कृत्रिमपुत्रः। स्वभावोक्तिरत्र ॥७८॥ वापी चास्मिन्निति। हे मेघ नकेवलं बालमंदारवृक्षो वापी वास्तु अस्मिन् मत्भवन एव उद्याने कथं
भूताः वापी मेरकतशिलाबद्धसोपानमार्गाः हेमैः स्निग्धवैडूर्यनालैः स्निग्धा स्निग्धकांतिमंति वैडूर्यमयानि नालानि येषां

×कुरपति धनु वितिपन घुल यात्योगेद्वि तायाः दृश्य तोबकरूवेड लिंगः×५

×मदीयमागा रंदं ×दत्र दूरेपनो दव ना। द्वितीये तेन×६

×उनरपिज्ञांतरमाह×

पत्र२५

मेघदूतटी

तदा घनतरतिमिरतिरस्कृतमार्गं तरत्तरालस्य तत्ससंवरणसंजातत्रासेरकंपादित्यर्थः एतच्छंदेन पदं सर्वत्र योजनीयं अलिल
यतिरते मंदारपुष्पैः तथा कर्मविश्रंसिभिः कार्यसो विश्रंसः पतनं येषां ते कर्णे दिश्रंसिनः तैः कर्णविश्रंसिभिः पत्रच्छेदैः कर्णितेऽ
नः कथं तत्तैः कनककमलैः पुनः कैः मुक्ताजालैः मुक्ताफलजालिकाभिः किं तैः मुक्ताजालैः स्तनपरिसरविन्नसूत्रैः तनषोः प
रिसरे विच्छिन्न त्रुटितं सूत्रं येषां ते स्तनपरिच्छिन्नसूत्रैः ईदृशैः हारैः एतिः कामिनीनां निशामार्गः सविनरूदयेस्सूच्यते अत्राऽनुमाना
लंकारः॥७२ नीवीबंधोच्छ्वसितेत्यादि॥ हे मेघ यत्र अलकायां रक्तीमृदानां क्रियालज्जया मूढाः तासां यक्षांगनानां रत्नप्रदीपान् अत्ति मु
खं सन्मुखं प्राप्य अवामदर्पणतयापि संयुक्तकीदृशानपि मुग्धान् अर्चिषाः स्वं गाच्छे स्तरातान् अतएव विफलप्रेरणा चूर्णमु
ष्टिः भवति। चूर्णपटवासादि सुगंधद्रव्यं केश्र सस्तु। प्रियेषु वस्त्रेषु आक्षिप्य सुमस्तु। निर्जितकरेषु सरत्तसदृस्तेषु। अनिल्तत
अंचलः पाणिये षांते अनिलतकरास्तेषु किंदृशो मंवासः किं तं वासः नीवीबंधोच्छ्वसितशिथिलं नीवीबंधात् उच्छ्वसितेन शिथि
लं कस्मात् अतिलाघात् रागात्॥७४ यत्र स्त्रीणामिति॥ हे नीरद यत्र उपरिस्थितममुजालिंगितोच्छ्वासिता आलिंगने प्रबलस्वास
ताजनीरुतानां स्त्रीणां जनितामंगग्लानिं तंतुजालावलंबवास्तंतुसंतानप्रोता चंद्रकांता आलंपंति। स्फेटयंति। कथं तत्ता चंद्रकां
ताः स्फुटजललवतुंपंदिनः स्फुटं यथा गतं जललवान् स्पंदंतीति विस्त्रंतीति। क्व निशीथे। तदानी इंदुकृती नां परिणामगा सत्रात
जललवीनां स्फुटत्वं व्यक्ति बलव मितिसाव॥ अतएव अंगग्लानिमपनयंति। कैः चंद्रपादैः चंद्रकिरणैः कीदृशैः त्वंप्रसंरोधा
पगमविशदैः तदीयो योसौ संरोधो अवयतस्मात् योसौ अपगमो विनाशस्तेन विशदैः निर्मलैः पुनः कथं तत्ता। तंतुजालावलं
दाः तंतुभिः जाले गवाक्षे अवलंबा बद्धा स्ते। इत्र शिराः शोषरी रुत शशांककरनिकरस्पर्श संरोधाः संस्रव इति भावः अत्र जाति
रलंकारः॥ नेत्रानीतादृति॥ हे मेघ यत्र उपरिचाहत्रा ः जललवमुचः जलैः गवाक्षैः नेत्रा प्रापकेन नीताः प्रापिता। नेत्रा नयती ति
नेता तेन। केन सततगतिना। वायुना यद्धिमाना त्रिभूमी। यंत्रपरिभ्यमाना शिवरचिन्नशालिका कमंतापन्नोवहरा नीता प्रापिता। अ

न्तरमिकायत्रतत्तथान्तृतां कथंभूतता कामिनिः स्त्रियुक्ता नितान्तातृ मुख्यास्तदाया स्त्रियुक्ताः स्वित्रक्षणाचनितायेषांतेतथाभूतताः ... पुरख्यावरा
न्तास्तदायायेषांतेतथाभूतताः पुनः कीदृशाः का० अद्रीणां तत्तत्वननिश्चयः अस्तवनस्यांतं अतस्तरनंअद्रीणा अद्रयाआंतत्तत्वननिधयोयेषांतेत
थाभूताः अनेनवित्तविनाकामिनां रवेश्याविलासलालसत्वमुचितमितिसिद्धं तां लवतिकथंसार्द्रकैः किंनरैः कथंभूतैरुजायं ह्निः कैंतत्तध
नपतियशः पुनः कीदृशैः रक्तकंवैः रक्तकंगोयेषांतेरक्तकंवास्तैस्त्विधितथाविधैः अत्रजातिनामालंकारः॥७० यत्रोन्मत्तत्वमत्यादि।दृमधय
चयस्यांनगर्यांपादपाः वृक्षाः नित्यपुष्पाः नित्यं दिव्यानुभावान् पुष्पाणि येषुते नित्यपुष्पाः एवंविधाः वर्तंते।पुनः कथंभूताः पादपाः भ्रमरमुखराः
भ्रमरैः मुखराः वाचालाः तथाविधाः तथा नलिन्यः कमलिन्यः नित्यपद्माः कथंभूताः पाद्मं संध्येराजिरचितवसनाः तथाभवनशिखिनो गृहमयूराः के
कोकंवाः वर्तंते। केकयावाण्याउत्कंठकंवोयेषांतेतथाविधाः पुनः कीदृशाः नित्यभास्वत्कलापाः नित्यंभास्वद्दीप्यमानः कलापोयेषांतेत
थाविधाः यत्रयस्यांनगर्यां प्रदोषाः रजनीमुखाः ...नित्यचंद्रज्योत्स्नायेषांतेतथाविधाः प्रतिहततमोवृत्तिरम्याः वर्तंते प्रतिहता
तमोवृत्तिस्तयारम्यास्ते॥७१ यस्यामित्यादि॥ दृमेघयस्यांनगर्यांस्फटिकमयानिर्द्वंद्वनीलतिर्मितानितथाज्योतिश्छायाकुसुमरचनानिज्योति
षांनक्षत्राणांछायाप्रतिबिंबंसैवकुसुमरचनायेषुतानि अमरस्त्रआसेवंते।कानिहर्म्यस्थलानि।स्थलीकारसंक्षतउद्दिमस्थान।कीदृशाः र
तिफलंआसेवंतेरतिसुरतपर्यायःयदनेकार्थेरतिस्मरप्रियायांरागेरस्तंतंरसैवफलंयस्यतत्तथासोकमितिरूढः तथाविधंदविडंबकैर्जनादे
वः चतुरंकल्पवृक्षप्रसूतंमधुआसेवंते। किंभूतानिहर्म्यस्थलानि।सितमणिमयानि नीलमणिरचितानि।कथंभूतायक्षाः उत्तमास्त्रीस
हायाः उत्तमैवस्त्रीसहायायेषांतेतथाविधाः अतएवरतिफलमेवहर्म्यस्थलेषुमधुपानमतिहितंयतःपुनःवेश्यानिःसृतद... कविटको
टिकेसंकलोवेश्याज्ञाख्वेवहिरुपवनेपश्चात्उगदेकेषुततःपुष्करत्रयतूर्यमुखेषुयदनेकार्थे पुष्करंतूर्यमुखेपद्मेइत्यादि।।कथंभूतेषु
हतेषुस्वानकैःवाद्यमानेषुपुनःकीदृशेषुतारंतीरध्वनिषुतज्जीतीरोधनिर्येषांतेषु।अत्रोत्प्रेक्षालंकारः॥७२ गत्युत्कंपादलकेत्यादि।।दृ
मेघयत्रयस्यांनगर्यांकामिनीनांअभिसारिकाणांगत्युत्कंपात्पतितैर्मदनंतयोत्थादलेनउत्कंपः ...नंतस्मात्अलघुउरुघनसारांकंतु

रुच्नंदो घमिति। हे मेघ यत्र यस्यां नगर्यां उन्मुखरतस्मात् आनंदोद्भवैर्न्ययनसलिलं अश्रुवर्तिनमश्रुभिः मिमि उत्तमरणाद्यो कादित्यानुदात उक्तं उद्वारं अत्रिवर्यस्ततत्
वायत्र यस्यां नगर्यां किंपुनरागजात् अनंगोत्वत्रापात् अन्यादापेक्ष्य कात् जनितोनवर्त्तते कथं त्वत्तापात् इष्टस्य योगमात्मध्यात् इष्टसवल्लभसंयोगेन साध्य उद्वेग इष्ट
×२ सांध्यकांतरति रूपपत्राद ×१
सादर्शनन्याडेनन गरात्तिंष्ठनकथयति। अत्रोपमालंकारः॥६७मंदाकेन्याइति॥ द्वोपकोयं॥ हे मेघ यत्र यस्यां अलिकन्याः संक्रीड
ति। कथंत्वताकन्याः अमरप्रार्थिताः रूपातिसया। इवैरत्तिलाषिताः देवा एव तासां पतयोत्तवंतिनमानवाः इतित्तावः के। अणिति। कथंत्ता
तैः अन्वेष्टव्यैः गवेषणीयैः कस्याः सकाशात् कनकसिकतामुष्टिनिक्षेपगूढैः मुष्टिमेयत्वात् मुष्टिः सुवर्णवालुकामुष्टिनिक्षेपेण गूढगोपनं
तस्याः कथंत्वतासेव्यमानाः कैः मरुद्भिः कीदृशैः मंदाकिनीशीकरैः कस्याः मंदाकिन्याः तद्धावारितोत्सावातित मुक्तंयासां ताः तथाक
याबायया। केषां मंदाराणां। कीदृशानां अनुतटरूढानां तटस्य समीपं अनुतटं तत्र रोहंतिक सा मंदाकिन्याः एवंयद्यपिअनेकार्थकेमा
शब्दोनार्यांकिमार्यांविति तथापि बालिका एव स्कुते प्रायस्तएवं वेडं क्रीडति। अत्र सावोक्तिरलंकारः॥६८ हस्तेलीलाकमलमिति॥ हे मेघ
यत्र यस्यां अलकायां वधूनां हस्ते लीलाकमलं अलकं बालकुंदानुविद्धं बालमुकुलावस्थकुंदकुसुमं तेनानुविद्धं ग्रथितं लोध्रप्रस
वरजसा पांडुतामाननश्रीनीता नवकुरबकं चूडापाशे शिखाबंधचारु श्रोत्र नवशिरीषं कर्णे च उद्गमेऽत्र सीमंते च त्वदुपगमा
जं त्वदागमसमयसंजनितं नीपं नीपकुसुमं। अत्र विचित्रसमाधानस्य मधियतां एककालसंभवा। उक्तंच यतो लीलाकमलमित्यादिना शर
कालादारभ्य क्रमेणैव सर्वर्तवः प्रतिपादिताः परं सर्वत्रास्तरणानि नीतिलकं। तिलक रूतं अतः नीपं। उनः सीमंते तिलक यांतीति त्वद
गमः तासां सविशेषहृदयंगमइत्यर्थः निसर्गसुकुमारशरीराणां सुरसुंदरीणां कनकमयाद्याभरणपरिहारेण पुष्पालंकारधारण
मेव प्रायत्रीति निबंधनमिति समुदायार्थः अत्र जातिरलंकारः॥६९ आसच्चित्रमिति॥ रूपोयमस्मादृशां केनापिलोकेशाकारिणायस्याः मेकः
कल्पवृक्षः सकलामबलामंडनस्य सततोत्पत्तदेवाद्॥ हे मेघ किंतत्र विचित्रं वासः वस्त्रं नयनयोः नेत्रयोः विभ्रमादेशदक्षं विभ्रमो विला
सः तस्यादेशः तत्र दक्षं चतुरं। विलासोपदेशकुशलं। मधु किंजलायैः सह उत्फोद्भेदं स्तते पुष्पाणां विशेषान्दारकेयूर रचल्लतीा अ
चरणकमलन्यासयोग्यं चरणकमलन्यासस्य परं जनस्य योग्यं लाक्षारागं ततो अत्र स्वभावोक्तिरलंकारः॥७० अक्षीणान्तणादि॥ हे मे
घ यत्र यस्यां नगर्यां वृद्धिः वैभ्राजाख्यंउपवनं बाह्योद्यानं निर्विशंति उपभुंजते कथं यथा तथा प्रत्यहं निरंतरं बद्धापानं बद्धश्चापानपानं

वेश्यासाध्वत
तपखासास्वमा
है उपाश्रयद्
र्वः यत्र यस्यां
नणविकलदा
दक्षमच्छावि
कलहं रजें
वादि युपोरव
वधि विरहोसा
त्तिरैविच्छेपति
मरणादिना तथा
यत्र यस्यां स्त्री
नैरानांयत्र
लोयौवनात्मा
यत्वादिकं बा
लवंनविद्यात ×६
८।१

॥ध्वनवातैः सजलदपतैः कल्पद्रुमांकानिहाया त्रिव स्फटिक विशदं ... घोत्तुंगं दिमिति ॥ अत्र रूपकालंकारः ॥ पाठांतरं ॥ ५

किलकल्प द्रुमखंडका ...पाणि किशलया निवसंतो

युवतिरः संकाशा तमोदे [illegible] नसंवेत। किंविशिष्टस्य नवतः घर्मलब्धस्य निदाघ प्रासस्य तदाद्रं ता देशांगना गर्जितैः निजध्वनिभिः श्रवणपथं
कर्णकटुकैः ताप्तैः ..येः सदं प्रापये। त्रिस्तं सोयथावात स्ज्ञंति। किंस्वताः स्ता क्रीडालोला लीलालंपटाः ॥ ध दे मां सोजेत्यादि॥ हेमेघ तत्तुंगं इंद्र
द्विराउं निर्वेदो उपसुंजीथाः। किंकुर्वन् मान सस्य सरसः सलिलं जलं आददानः गृह्णन्। पुनः किंकुर्वन् ऐरावतस्य इंद्रकरिणः कामं अत्यर्थं
क्षणमुखपटप्रीतिं क्षणं मुखपटे मुखपटस्य तावत्क्षणं कुर्वन् विदधन्। पुनः किंकुर्वन् कल्पद्रुमकिशलयानि देवतरूणां पल्लवानि अंशुका
नीव वस्त्राणीव वातैः एवनैः ज्ञवाकंपयन्। पुनः किंविशिष्टः छायया तिरःछायया प्रतिबिंबेन तिरोहिता ततः किंविशिष्टं नगेंद्रं स्फटिक
विदत्रं स्फटिकवद्विशदं निर्मलं मणिनिर्मलं। पतत्स्यो संगेत्यादि॥ दे मेका मचारिन् हे स्वेच्छाचारिन् हे मेघ ततः पुनः अलकां नग
रीं द्रक्ष्यसि। किं न ज्ञास्यसे नयास्यसि अपितु यास्यसे दास्यसि। कुतस्या संगे प्रलयनस्य इव प्रियतमस्य इव। यथा प्रियतमः नायिकायाः उत्सं
गे सुखं एधते तद्वत्। किंविशिष्टां अलकां। अस्तगंगाडुकूलां। अस्तं त्रस्तं गंगानद्यैव डुकूलं पट्टांशुकं यस्याः सा अस्तगंगाडुकूला तां तथाभ्
तां अन्या पिया कामिनीस्त्वं तिष्ठ्य संगमस्य सांशुकास्तवति। याअलकानगरी कालवर्षा काले अत्युच्चं अतत्पत्लकं उच्चैः विमानैः प्रासादा
देः त्वां अत्युच्चं अत्युच्चपल्लकं वदति धारयति। किंविशिष्टं अत्युच्चं सलिलोद्गारं जलोत्पीडं। पुनः या अलका इव कामिनी स्त्री इव। यथा स्त्री अत्य
कं कुटिलकेशं वहति। किंविशिष्टं अलकं मुक्ताजालग्रथितं मौक्तिकदाम तिः रवचितं गुंफितं वद्ध्वलकं वहति तद्वत्। ॥ इह दिहः त्वं तमि
ति॥ हे मेघ यत्र यस्याम लकायां प्रासादाः चांडलयितुं अनुकर्तुं तैः सैर्विशेषैरत्ति धायमान सहशधर्मैरिलं समर्थाः किंस्तुतं तत्वंतं विद्युत्वंतं
वांतडित्युतं। किंस्तुताः प्रासादाः ललितवनिता ललिता सविलासा वनिता येषु ते। पुनः किंस्तुतं त्वां सइन्द्रचापं सदइंद्रचापेन वर्तते इति स
इंद्रचापं। किंस्तुताः प्रसादाः सचित्राः चित्रयुक्ताः चित्रमपि पंचवर्णं तवति। पुनः किंस्तुतं त्वां स्निग्धगंभीरघोषं। स्निग्धः मनोहरः गंभीरः तद्वत्
घोषं शब्दं सतां कचं सत्तंतं अंतस्तोयं। अंतर्मध्ये तोयं यस्य सतत्। किंस्तुताः प्रसादाः मणिमयभुवः अपांसा निधर्मा दत्रमणि स्फटिकए
वा तथा वो कं कं दली साधकारः शुक्रमेव मयारूपं मितिवसंतिरप्रती तिसुपयसां आधार विशेषादेवेति तावत् तुंगं अभ्रलिहा याः इदं वप्रा

मुरज ...ति तत्र वनेषु की उया विवरति ३

अत्रोपमाले कारः ॥

प्रस्वितो थृं तत्रामि तानि ऋद्वो लियस्मा सोयद्दः ईश्वरः रामगिर्याश्रमेषु रामः मनोज्ञो गिरिः रामगिरिः हिमाचलः तस्य आश्रमेषु वसतिं चक्रे जनको हिमाचलः तस्य तनया पार्वती तस्याः स्नानेन ...
ईश्वरः अस्तंगं० अस्तंगमितो महिमा यस्य सः सौ० केनशापेन। कस्य सर्वः ब्रह्मणः किंतु तेन शा० पेन। वर्षं भोग्येन। वर्षं हेतेत्र तत्र भोग्यः वर्षः भोग्यः भोग्येन। स्वकीयो यो सोऽधिकारः सं ... रूपः ...

र्पणा॥ नमः सरस्वत्यै॥ फलवर्द्धितराधीशं। प्रणम्य परमेश्वरं। आख्यासेनिं करिष्यामि। मेघदूतस्य पंजिकां॥१॥ धाम्य प्रसादममलं करतलगत तत्त्व वज्जगत्
सकलं। पशुपतिजनो यदीयं सरस्वती जयति जगदंबा॥२॥ कृत काव्यं कालिदासोक्तं। व्याख्याताराे वयं कव। तथापि शुद्धमालं मयायं व्याख्यास्यते॥३॥ कवय॥
इह यद्यपि गिरिनगरसागरसरित्सरोवरकमलाकरवसंतोत्सवमल्लयानिलजलक्रीडा पुष्पावचय चंद्रोदयास्तमयसर्गबंधादीनां महाकाव्यलक्षणाना
मत्राकथापि महाकविश्री कालिदासरचितत्वादिदं महाकाव्यमुच्यते। सर्वकथानायकस्य नामयुज्यते। अत्रास्मिन् मेघदूते महाकाव्ये कथानायकस्य न॥
मापि कवि नानकीर्तितं। एतत्काव्यस्य दूषणं। एतदसत्यं कथं तथावोक्तं॥ तर्ज राज्ञां न कुर्वेति। ये च विश्वासघातकाः। तेषां नामापि न ग्राह्यं। शास्त्रस्यादौ वि
शेषतः॥४॥ अस्मात्कारणात्॥ तथाख्यायिकाव्यपदेशस्तु श्रूयते एव प्राविडाश्रयेण प्रवासविप्रलंभः कवेरत्र वर्णयितुमिष्टः स च कथामनाश्रित्य वर्णयितुमेन
तथा रसवत्तां पुष्णाति। इति न तथा शृंगारविधानं। गुह्यको वनायकतया श्रितः। तस्य विरहोन्मत्तवाहृत्यं मेघप्रेषणमपि नायुक्तमिति॥ कश्चित्कांतेत्यादि॥१॥ क
श्चित् अनिर्दिष्टनामा यक्षः रामगिर्याश्रमेषु चित्रकूटस्थलतपोवनेषु वसतिं चक्रे आस्पदं कृतवान्। रामगिरेराश्रमाः रामगिर्याश्रमास्तेषु रामगिर्याश्रमेषु। किं
कृत्वा निर्दिष्टयक्षः तनुनिजशरीरमलकां विहाय तत्र वासे कोऽस्य यद्दृश्य साह॥ तर्जः स्वतोधनदस्य शापेना स्तंगमितमहिमा। अस्तं गतः महिमा माहात्म्यं यस्य स त
थोक्तः नष्टर्द्धिः। कीदृशेन शापेन। कांता विरहगुरुणा। कांतायाः यो सो विरहस्तेन गुरु दुःसहः। वार्यः कांताविरहगुरुस्तेन तथास्तु तेन प्रिया वियोगदुःसहेन। अ
थवा कांताविरहेण गुरुर्गरिष्टः पुनः किंभूतेन शापेन। वर्षभोग्येन। वर्षं यावद्भुज्यते वर्षभोग्यस्तेन तथास्तु तेन। यद्वा वर्षं सारं तद्देवं तत्र भुज्यते वर्षभोग्यस्तेन तथा
वर्षभोग्येन किमिति तेन तस्य शापो दायी तद्दा॥ किंभूतः सयक्षः स्वाधिकारप्रमत्तः स्वस्यात्मनो अधिकारो स्वस्वाधिकारः तत्र प्रमत्तः प्रमद्वरः संप्रदायगम्य आयम
कीदृशेषाग आश्रमेषु। जनकतनया स्नानपुण्योदकेषु। जनकतया सीता तस्याः स्नानं जलक्रीडाया। वनियमविशेषैर्वा। स्नाना नितेषु पुण्यउदकं
येषु सीतामज्जनपवित्रतोयेषु। ज्ञातिस्वत्तावत्तु लक्षवापलानां नारीणां दुर्लभं शीलनैर्मल्यं तद्व्रतस्याजगत्यसिद्धमतो रामस्नानया वनेषु सत्स्वपि यस्या
सीतास्नानपवित्रमेव। निर्दिष्टं यद्वा शृंगाररस। जनितस्मरस्मरविकारप्रबंधनिर्भञ्जिकामस्यास्य महाकवेः शृंगाररसस्य पुरमंगने तिवनिता निर्देशेण
वसंमतः पुनः कीदृशेषाश्रमेषु। स्निग्धच्छायातरुषु। आयातानपीता वृक्षतयाउपलक्षिता स्तरवः यद्वा छायायाशोनातद्धिलेरवः यद्वा इर्वीपरादिगुप्ता॥
... तरुतिमिरं तिरं ... वितावरा विराम समये कुबेर ... स्वाधिकारे ... आपारः ... प्रियतम ... प्रियाप्रेम ... मत्र
... कमलडकला ... तावा ... ।

पः सरसपत्र ... जालिनः ... तरवो ये ... पि ... रविपरावर्त्ते ... निश्चलाः ... याः अत छायातरवः ॥ यद्यप्यत्र संख्यानिर्देशो न कृतः तथाप्यष्टौ मासा नियतार्थः ॥ एके पंडिताः प्रथमदिवसे आद्यं प्रतिपदि
न्नमाकर्चते तदिक ... तत्र गिरौ अष्टौ मासान् अतिवाह्य मेघदर्शनात् शेषाश्चत्वारो मासा वर्त्तते ॥ शापांतो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ । शेषान्मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा इति वचनात् प्रति प्र
दर्शनं चत्वारो मासा । पंचविंशतिदिनैरधिकतरा संपद्यते अपरं प्रथमदिनं ... दिनमगणत् ... संपद्यते चत्वारो मासाः पंचदिनैर्न्यूनास्तु अत एकादशी दिनं च मत्वा संकरोति ॥

मेघदूतटी

गत्वाऽपि सवितरि येषां छाया न परिवर्त्तते ते छायातरवः अथवा छायापंक्तिस्तस्यां तरवः सरसपल्लवोद्भासिनः छायातरवो येषु ते तथा ते
षु छायात्राशोपि वा पंक्तिवाचकोप्यस्ति । रामो दशरथात्मजः तेनाश्रितो गिरिः पूर्वं सीतासमन्वितो रामः तत्र स्थितवानिति रामगिरिस्तत्रा
श्रमा तपोधननिवासास्तेषु अनेनात्र चिरं स न रामो देवाद्वियुक्तः सीतया सार्द्धं पुनः संयोगं आससाद तन्ममाप्येवं स्यादिति विज्ञप्ते
यद्यपि यक्षस्यैकादिवासत्रामगिर्याश्रमेष्वेकवचनमेव नाद्यं तथापि गाढोत्कंठाघटितरणारणकाकुलीकृतचेतसो नैकत्रावस्थानं
नवति कदाचित् क्वचिदाश्रमे दिवसमतिवाहयतीति बहुवचनं अनेनवानेकाश्रमपावित्र्यं च पर्वतस्य व्यज्यते ॥१ तस्मिन्नद्राविल्यादि ॥
कामी × ६ २॥ ततोऽसौ यक्षः कतिचित् सप्ताष्टौ मासान् नीत्वातिवाह्य तस्मिन्नद्रौ चित्रकूटे मेघं ददर्शं अब्रं अनुलोके दृष्टवान् । कीदृशः सकामी । अ
बला विप्रयुक्तः प्रियाविरहितः पुनः किंविशिष्टः सकामी । कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः कनकवलयभ्रंशेन रिक्तो लक्षणस्तनो प्रको स्वार्थ
ष्ठो कलाचिके यस्य सः स्त्र्यनुजः कामी व्यसनी । अबलाविप्रयुक्तेन कतिचित् कतिचिन्मासा निर्गमितास्ततः क्रमेण विरहव्यथा संजाता
शरीरं कृशं तया कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठेन सता मेघो दृष्टः अत्र मेघं ददर्शेति कोऽर्थः विरहविधुरप्रेयसीसमाश्वासनार्थं । संदेश
प्रापयितुकामो मध्ययोजनसिद्धिरनेन तद्विष्यतीति मेघं निश्चिकायेति तावत् किंविशिष्टं मेघं । आश्लिष्टसानुं आश्लिष्टसानुर्येन स आ
श्लिष्टसानुस्तं ॥ आलिंगिताद्रिप्रस्थकः । अत एव पुनः किंभूतं वप्रक्रीडापरिणतगजं । वप्रक्रीडार्थं तटाघातकेलिनिमित्तं परिणतो
दत्तप्रहारो यो गजः तद्वत्प्रेक्षणीयं द्रष्टुं सामान्यमनेन तद्विष्यतीत्यर्थः कदा ददर्श । आषाढस्य प्रथमदिवसे । अंतादेशाभावस्थाने । प्र
तिमायां केचित् प्रकारशाकारयोर्लिपिसादृश्यामोहात् प्रथम इति प्रतिपन्निपो अथवा अविस्तुतस्य दिवसः अदिवसः तस्मिन् अदिवसे एकाद
श्यां ॥ १ तस्य स्थित्वेत्यादि ॥ राजराजस्य धनदस्यानुचरो चिरं चिरकालं यावत् दध्यौ चिंताप्रसन्नोऽबत्तवा चिंताप्रसन्न इति कोऽर्थः उत्कयर्याः
लो बभूव । तत् किं कृत्वा । तस्य मेघस्य पुरतोऽग्रतः कथमपि महता कष्टेन चिरं दुर्वेदनादौर्बल्येन स्थित्वा । कथंभूतस्य मेघस्य । केतकाधा
नहेतोः । केतकानां केतकीकुसुमानां आधानं निष्पत्तिस्तत्र हेतुस्तस्य केचित् आधानं गर्भग्रहणमात्र कृतेत्र आधानशब्देन गर्भग्रहणस्य वा अपवा

॥ गजवत्प्रेक्षणीयं ॥ ५ ॥

१

सावार्ता।अथवावहुमाराम्लोकेनगर्त्ताधानहेतुणापरिवयाइतिवाक्येगर्त्तत्राहेतोपादानमनर्थकंस्यात्।केतककुसुमजननकारणस्यआविर्भावितेषा
मुख्यासः।कीदृग्सअनुचरः।अंतर्बाष्पः।अंतर्मध्येवाष्पाःअश्रूणियस्यसःशोकउत्कलितरितगलसंरणिरित्यर्थः।अथवावाष्पःउष्मायतसांतस्थस्पइत्यर्थः।अथवज
लददर्शनमात्रेणकस्मादस्यांतर्बाष्पः।त्वंसोध्यानंवेत्याह।।अमुमेवार्थमर्थांतरेणदृढयति।मेघालोकेसुखिनोपिजनस्यप्रियजनसंयोगवतोपिमनो
न्यथावृत्तिभवति।कथंमेघागमःसोढव्यइति।वर्षासमयंआलोकयस्वस्वप्रियकंठंवंते।कंठाश्लेषप्रणयिनि।किंकंठाश्लेषप्रणयोविद्यतेयस्यसकंठाश्लेष
प्रतिसंदेशवाक्य प्रणयीतस्मिन्नमस्वरूपेजनेदूरसंस्थेकिंपुनर्वाच्यं।प्रियायानस्यादिसुखितंममसंदेशदानमिति।अर्थांतरन्यासोऽलंकारः।।३प्रत्यासन्नेइत्यादि।।स
यक्षःतस्मैमेघायस्वागतंव्याजहार।कथंसत्वतिप्रीतिप्रमुखवचनं।प्रीत्याप्रमुखवचनंयत्रतत्रथाप्रीतिपेसलवचसासुखागमवादवाग्मिष्टत्वहितिसावः
सदूस्वस्थोपिकुशलंतेसर्वत्रविक्रम्य।ताम्मिति।किंविशिष्टःसकामी।प्रीतःमत्त्वयोजनमनुष्टास्यतीतिहृष्टः।किंविशिष्टायमेघाय।कल्पितार्घाय।कुटजा
नांकुसुमानिकुटजकुसुमानितैःकीदृशैःकुसमैःप्रत्यग्रैःनूतनैः।अनेनमेघागमेकुटजाःपुष्यंतीतिभावः।सयक्षः।किंकरिष्यन्।जीमूतेनमेघेनस्वकुशलम्
यीस्वकुशलमयुक्तांप्रवृत्तांवार्त्तांहारयिष्यन्।किमर्थंजीवितालंवनार्थी।दयितायाजीवितालंवनंधारणंसंधारणंअर्थयतेवार्त्तापरिबोधनाद्धृदयस्यापिसमाश्वासो
जायते।कसतिनभसिआकाशेप्रत्यासन्नेनिकटवर्तिनिसति।श्रावणस्यजलदंजलधराविनांवशात्।विरहिणीनांजीवितंसंशयकुलामधिरोहतीतिसदा
लंवनेहेतुः।अत्रहेतुरलंकारः।।४धूमज्योतिःसलिलमरुतामित्यादि।।गुह्यकोयक्षःसंययाचे।प्रार्थयतेस्म।किंकुर्वन्इति।अग्रेवक्ष्यमाणंअसुकांउत्कंठापर्या
कुलत्वात्।अपरिगणयन्अविचारयन्।इतीतिकिं।मेघःक्वसंदेशार्थाःक्वसंदिश्यंतइतिसंदेशाःसेवते।अर्थाश्चसंदेहस्वरूपाविधेयाइत्यर्थः।किंविशिष्टोमेघः
धूमज्योतिःसलिलमरुतां।धूमश्चज्योतिश्चसलिलंचमरुच्चतेतथातेषां।सन्निपातःसमवायःमेलापकः।अमीषांअचेतनानांप्रत्येकमुपादानंमेघस्यैकांताचे
तनप्रतिपादनार्थंक्वचित्वर्तंते।किंविशिष्टाःसंदेशार्थाःपटुकरणैःप्राणिभिःप्रापणीयाःप्रापयितुंशक्याःयेकिलसामान्यैःप्राणिभिरपिनकिंतुसर्वेंद्रियपाटवयु
क्तैरेवप्रापयितुंशक्यंते।तानसंदेशार्थानयंमेघश्चेतनाविकलःकथंनेष्यतीतिपर्यालोचयन्।द्वियस्मात्कारणात्।कामार्ताश्चिरूपाश्चेतनाचेतनेषुप्रकृ
तिकृपणाभवंति।उत्सुकत्वात्स्वभावेनकृपणाःस्वदूनानिर्बंधपराइत्यर्थः।अयमर्थः।असौकार्यंक्षमोऽक्षमोयंविचार्यैवयथाचेतनेषुतथाऽचेतनेष्वपि

इतिभावः॥उत्कंठ॥सचितनिकुंचितगर्जित [illegible] ६ उत्कंठ इति सापि प्राय मात्रा
पात्रमविचार्य उत्का यति उत्कंति [illegible]

प्रवर्त्तंते स्वीकारपरा नवंतीति भावः। यद्वा रूपरोग्रलक्षतया दरिद्रः तत्तः प्रकृतौ स्वभावविषये रूपणा चेतनाचेतनस्वभावापरिज्ञने विकला इत्यर्थ
अर्थांतरन्यासमलंकारः॥५ जातमिति। अहो जलद त्वां नवंतं पुष्करावर्त्तकानां मेघविशेषाणां वंशेऽन्वये जातं उत्पन्नं अहं इति शेषः अवैमि जा
नामि। जलं ददातीति जलदः तस्य संबोधनं विधीयते। पुष्करं पानीयमावर्त्तयंतीति यथाकामं प्रघिवांत्समयंतीति जगत्प्रीतिकरणा वमतेषां प्रयुज्यते
किं विशिष्टे वंशे। भुवनविदिते। भुवने त्रिभुवने विदितो विख्यातो भुवनविदितस्तस्मिन्॥ किं विशिष्टं त्वां भवंतं। मघोनः शक्रस्य इंद्रस्य प्रकृतिपु
रुषं। प्रधानपुरुषं अमात्यपुरुषं। अत एव इंद्रो वै वर्षतीति वेदवाक्यं प्रवर्त्तते। पुनः किंभूतं त्वां भवंतं। कामरूपं। कामं रूपं धारयतीति तथोक्तः मनो इच्छे स्वेच्छारूपं
दं अत एव पुष्कमे धीतिसंततानि विवक्षमाणाम नु गुणस्पात। विस्वोपकारिणां मेघानां कुले प्रसूतं तेन कारणेन त्वयि अर्थित्वं याचकत्वं मम दैवगत
कं गं तो दं। दूरबंधुः दूरे बंधुर्नार्यार्यस्य स दूरबंधुः विप्रकृष्टभार्यः प्रस्थावादत्र बंधुशब्देन कलत्रमेवाग्र ह्यते। कस्मात् विधिवशात् दैवपारतं
त्र्यात्। अथवा बंधुर्बंधुजनः यदि कश्चित् स्वजनोऽपि समीपवर्त्ती भवति। तदा तमव योजयामि। परं दैवाद्देक एवाहमत्र तेन त्वां याचयामी तथोक्तः न चेत
द्युक्तं। यत अधिगुणे गुणाधिके पुंसि याच्ञा ताप्रार्थना मोघापि निष्फलापि वरं श्रेष्ठा प्रवर्त्तते। अधमे नीचे तुलब्धकामापि लब्धसार्थापि न व
रं मेघा इति अमोघा अपि वरं। लब्धकामापि न वरमिति कोऽर्थः। यद्यधिकगुणा प्रार्थिता न ददाति। तदा स्वयं वचनीयता। न चापि तुरधमात् लब्धकामो
पि याचको निंद्यत एवार्थांतरन्यासोऽलंकारः॥६ संतप्तानां त्वमसि शरणमित्यादि॥ यत्र्पदो नित्यसंबंध इति यत् यस्मात् कारणात् संतप्तानां
पुरुषाणां त्वं शरणमसि भवजनं व्याधिस्तपकमन्येषामपि। पर्वतवृक्षादीनां दैवदहनदह्यमानानां त्वमेव निर्वापयिता। अहमपि वि
रहसंतप्तोऽस्मि। तत्तस्मात् कारणात् हे पयोद हे मेघ मे मम प्रियायाः संदेशं हर नय प्रापय। स्वयमगमने कारणमाह॥ किं विशिष्टस्य मे मम
धनपतिक्रोधविश्लेषितस्य। धनपतेः धनदस्य यो ऽसौ क्रोधः तेन धनपतिक्रोधेन विश्लेषितो वियोजितः धनपतिक्रोधविश्लेषितस्तस्य॥ हे
मेघ ते त्वया यक्षेश्वराणां अलका नाम वसतिः गंतव्या यातव्या। किं विशिष्टा अलका नाम। बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चंद्रिकाधौतहर्म्या। अ
नेन नित्यं निवासी सकलजनप्रसिद्धो उद्यानः तत्र तिष्ठति तदीयशिरश्चंद्रिकया धौतानि तम्मश्चिनी स्वापि निरस्तत मोमलादि हर्म्याणि यस्याः सा

2

×गमनायसंवादय। आ ऊ. दर्वि: पक्षिरालिंगनादिना। आवंदनार्थः ×६ ×रामचरणैः ×७ ×स्वकलेवत्वंतंयां भलोसयन्नाह ×९

×स्नवतस्सवस्नेहव्यक्तिर्भवति जायते। किंरुवा संयोगे मेलापके एलक्षाप्य। सवतः किंकुर्वतः उष्णं तप्तं बाष्पं निश्वासं मुंचतः उष्मतः किंः दाणं चिरविरहजं। चिरकालवियोगाज्जातं उष्णं। मित्रत्वं वपरस्परोपकारोऽप

×किंविशिष्टाय उच्चदीनालस्कां ताः उत्कृष्टं यदीनयुलका कुटिलकेशाप यन्तायकालिः पथिकव° ×२

तथा अनेनचात्तिङ्गानकथनंश्वानादीश्वरदर्शनलासप्रलासनंचव्यज्यते। अत्र हेतुरलंकारः॥७ त्वामारूढंपवनपदवीमित्यादि॥ हेवारिद
त्वां नवंतं पवनपदवीं गमनमारूढं पथिकवनिताः प्रेक्षिष्यंते। आलोकयिष्यंते॥ ताः किंकुर्वंत्यः आस्वसंत्यः स्वस्थीभवंत्यः कस्मात् प्रत्ययात् निश्चयात् अत्र
वर्षं मेघागमे प्रियः प्रत्यागच्छति। उक्तंनेकार्थे प्रत्ययो विश्वाससपथज्ञाननिश्चयाधिष्वित्यतः कथंभूताः तिधाराः अपि त्वयि सन्नद्धे श्युणितसुरधनुस्तडित्व
तागर्जितादि सामग्रीके विरहविधुरां वियोगाकुलां प्रेयसीं उपेक्षेत। विरहयेत। यदि मादृशोऽन्योऽपि पराधीनो न स्यात्। स्वाधीना द्विकांतात्तिः सद्दृ रमपा
णात्राद्दृषमतिवाहयंति। सत्र द्वादयं आद्यापवमादीपधारिकाः अत्र व्यतिरेकोऽलंकारः॥८ आपृच्छस्व प्रियसखममुमित्यादि॥ इदानीं प्रायेणोपतेदेशनामह

×रामगिरिं ×६

॥हेमेघ अमुं शैलं पर्वतं चित्रकूटं आपृच्छस्व मुकलापय। किंविशिष्टं अमुं पर्वतं। प्रियसखं प्रियश्चासौ सखाच सत्तथा तं। इष्टमित्रं॥ पुनः कथंभूतं। तुं
गं उच्चैस्तरं पुनः किंविशिष्टं शैलं मेखलासु नितंबप्रदेशेषु रघुपतिपदैः रामपादप्रतिविंवितैः रंकितं चिह्नितं। अनेकार्थः पद स्थानेवाक्ये पादेपदे वि
केत्यादि॥ किंभूतैः रघुपतिपदैः पुंसां पुरुषाणां वंद्यैः नमस्काराहैंः इतियावनोक्तिः यस्याईकाले रसर्वस्मिन्समागमसमये (काल) त्वया सह संयोगमेत्य
चिरविरहजं बाष्पमूष्माणं त्यजतः स्नेहव्यक्तिर्भवति स्निग्धतत्त्वार्थः पर्वतादिजलदवृष्ट्या स्निग्धास्तवंति। एतदेव सखित्वं यच्चिरेण सुहृदि दृ
ष्ट्वा बाष्पस्नेहो जायते। अथवा अन्योऽपि यः किल चिरविरहदुःखितो भवति। तत्संयोगे सति उष्णं बाष्पं अश्रुं मुंचति। संयोगमेत्येति बाष्पमोक्षापे
क्षं पौर्वकाल्यं स्नेहक्रियापेक्षं वा नत्वंवमेकाकी तुल्य न तु विष्यतीति शुद्धनिमित्तकथनेनोत्साहयन्नाह॥ मंदंमंदंनुदतिपवनः॥ हे घन यथा पवनो
नुकूलः त्वां नवंतं मंदं रतुदति प्रेरयति। इष्टानुगामी मृदुकूलो गतिश्वानुकूलोऽतिधीयते। च समुच्चये नकेवलं वायुर्नुदति। तथा चातको बप्पी
हकः मधुरं अदीमस्वरं यथास्यादेवं तथानदतिशब्दायते। किंविशिष्टः चातकः वामः वामतारा श्रितः पुनः किंभूत चातकः स्तोयग्रत्नुःक्षुः तोयात्ति
लाषुकः एवंविधः पवनः पक्षीत्वगमने शुभः इति शकुनविनया॥ नूनं निश्चितं नवंतं त्वां खेआकाशेवलाकाः हिसकं विकाः सेविष्यंते। किंविशि
ष्टाः बलाकाः आबद्धमालाः रचितपंक्तयः अथवा आबद्धमालारचितपंक्तयः कुसुममौक्तिकादिदामतारिण्यः पतिमत्तिसरंत्यपराविघतापदर्शिनर
इत्युत्प्रेक्षा। कथंभूतं तं नवंतं। नयनसुभगं दर्शनीयं। कस्मात् गर्भाधानक्षणपरिचयात् गर्भस्याधानं धारणं तदेव क्षणः उत्सवस्तेन परिचयस्तस्मा

नितंबस्थलेषु ×७

×पुंसामिति लीकर्तृरिषष्ठी इति रिखं वैः ए तेनास्मदाषु रूप से वितवेन उत्साहयन्नाह हे मेघ पस्यति पर्वतस्य ×८

करकलोवापस्कः प्रवहणानां श्रीधर लूषरोः सप्रवहणा वसुइव्य पया दालत्ताः द्विलंपद्वि हवः इसपालं मिषः मयुहर दं ×८

×अतीष्टमित्रं ×८ अतिमतमित्रं ×८

×वस्तादेवस्तादे ×

मेघदूतटी०

ताइति स्त्रंगर्भाधानोत्सवो नवदागमे तासां भवतीति । चिरपरिचयात् गर्भाधानं च मदहेतुलाभान्महान् उत्सवः यस्य समागमे महोत्सवो भवति को
नाम तस्य सेवां न कुर्यादिति । अत्रानुमानमलंकारः ॥ १० ॥ तां चावश्यमिति । च शब्दः समुच्चये । न केवलं मार्गे बलाकास्त्वां सेविष्यन्ते । तथा एतद्
तावादेव शकुनसद्भावात् अविहतगतेः अवन्ध्यकोपादिति अस्खलितगमनस्त्वं भ्रातृजायां अवश्यं निश्चितं द्रक्ष्यसि । अवलोकयिष्यसि
भ्रातृजायेति त्वं मदीयो बंधुरिति प्रकारान्तरेण ग्रहणाय वचनं । कथंभूतां तां । साध्वीं एकपत्नीं एकतार्थं पुनः किं विशिष्टां दिवसगणनातत्प
रां एतावन्तो दिवसा गता एतावन्ति अवशिष्यन्ते चेति तथा अव्यापन्नां जीवन्ती । एतेषां त्रयाणामपि विशेषणानां कार्यकारणभावः यत एव पत्नी ततो दिव
सान् गणयति यं च कंचन नास्ति अत्र एव जीवन्तीति अमुमेवार्थं द्रढयति । हि यस्मात् आशाबंधः वांछितार्थप्राप्तिसंभावनाबंधे अनेनेति संबं
धः आशाबंधः कर्ता अंगनानां हृदयं कुसुमसदृशं कुसुमसुकुमारं प्रायेण विप्रयोगे सति सद्यःपाति तत्कालमेव पततप्रायः स्त्रोबा
हुल्येन रूणद्धि विरहदुःखितं मरणाध्यवसायात् निवारयतीत्यर्थः अप्यतः पि पतत् रजादिबंधनेर्धार्यते इत्युक्तिलेशः केचित् सद्यःपातिवृण
यतीति एवं तितत्र संगतं अत्रानुमानमलंकारः ॥ ११ ॥ कर्तुं यच्चेति । हे मेघ एकाकिनः किल मार्गे गमनमसांप्रतमिति सहायसंपत्तिं दर्शयन्नाह ॥
भवतो नव राजहंसाः अभिहिताः पक्षिणः रूपा एवरणावहनाः सहायाः संपत्स्यन्ते । अत्रेसरा न भविष्यंति । राजपद विशेषणेन अमीषां उत्तमवंशभृति
यादितं उत्तमस्य सहसंग श्रेयान् । कथंभूता पुनः पक्षिणः सहायकत्वेन उपपन्नाः । वंगगनगतिस्ते पिंगगनगामिनो अत एवाद्य सहायसोबुकाः हंसाः ते
कस्मात् सहायिकत्वेनोपात्ताः सन्तः । त्वं च जलधरस्त्वेव जलरसविनः इति समानशीलव्यसनिनां सख्यं समाख्यातं न तु भिःपाथेयानां पथिकानां ॥
त्वं च निराकरणे तन्निराशार्थं कथयति । बिसकिसलयच्छेद इत्यादि ॥ बिसानां मृणालानां किसलयानि अग्राणि तेषां छेदाः खंडानि तान्येव पाथे
यं पथि हितं संबलं येषां मिति । परिचयमात्रेण अमी मया सह कति वा दूरं गमिष्यंतीत्युक्तं ॥ आकैलासमिति । कैलासं यावत् कथंभूता हं
साः मानसोत्काः प्रावृषि विरला मानसं सरोनुसरन्तीति प्रसिद्धिः अमीषां उत्कलिकायामपि किं कारणं इत्याह ॥ तव तच्छ्रवणसुभगं गर्जितं श्रुत्वा ।
कीदृशं गर्जितं । यन्महीं च वसुंधरां मण्डितशिलींध्रातपत्रां कर्तुं प्रभवति । उद्भूतानि शिलींध्राणि भूमिस्फोटानि तान्येवातपत्राणि

नडेन द्रुवरं
ड्सर्दः ४०
खद्येमेघ ४८

यस्याः। एतेन मेघस्य श्लाघा॥ यस्य शब्दमात्रमपि वसुंधरायाः एवंविधां संपदमादधाति। तस्य व्यापारे किं न विधास्यतीति। चकारः क्रियासमुच्चये न केवलं
मरालाननुकंवयति। मही एवंविधां च विधत्ते॥ १२ मार्गं तावदित्यादि॥ हे जलद तावत्तावत् शब्दः क्रमसूचकः मे मम कथयतः गदतः सतः मार्गं पंथानं
शृणु आकर्णय। येन पथा त्वं गमिष्यसि। तं मार्गं शृणु॥ किंविशिष्टं मार्गं त्वत्प्रयाणानुरूपं त्वद्गमनयोग्यं। हे जलद तदनु पश्चात् मार्गश्रवणादनु
पश्चात् मे मम संदेशं श्रोष्यसि निशामयिष्यसि। किंविशिष्टं संदेशं श्रोत्रपेयं आदरश्रवणीयं श्रवणसुखदमित्यर्थः। हे जलद त्वं खिन्नः सन् यत्र
यस्मिन् मार्गे खिन्नः खिन्नः सन् खेदितः खेदितः सन् गंता आसियाना असि। किं कृत्वा शिखरिषु पर्वतेषु पदं स्थानं न्यस्य। अन्योपि पथिकः खिन्नः सन् शिख
रिषु पर्वतेषु वृक्षेषु वा पदं स्थानं निवेश्य तद्वत्त्वं। पुनः किं कृत्वा क्षीणः क्षीणः सन् उपभुनः स्रोतसां निर्झराणां नदीनां पयो जलं उपभुज्य पीत्वा॥ किंविशि
ष्टं पयः परिलघु निर्मलत्वाल्लाघवोपेतं। अन्योपि पथाक्षीणः श्रांतो जलं पिबति। स्रोतो शब्दोऽत्र शब्दवाची। न तु नदी पर्यायः॥ १३ अद्रेः शृंगमित्या
दि॥ इतः अस्मात् स्थानात् रामगिरिलक्षणात् देशात् उत्पत त्वं गच्छ। कथं आकाशं प्रति गच्छ। किंविशिष्टः सन् उदङ्मुखः उत ऊर्ध्वं मुखं यस्य स उ
दङ्मुखः उत्तरा दिगस्ति मुखे वा। कस्मात् सरसनिचुलात् सरसवेतसवृक्षसंयुक्तात्। त्वं किं कुर्वन्। पथि मार्गे स्थूलदस्ताक्लेपान् परिहरन् दिग्
रदहस्तान् परिहरन् त्यजन्। केषां दिङ्नागानां दिग्गजानां। पुनः किं विशिष्टस्त्वं। मुग्धसिद्धांगनाभिः मुग्धाश्च ताः सिद्धांगनाश्च मुग्धसिद्धां
गनास्ताभिः तथाभूताभिः चकितचकितं यथा स्यादेवं तथा दृष्टोत्साहः दृष्टोत्साहः। किंभूताभिः सिद्धांगनाभिः उन्मुखीभिः ऊर्ध्वाननाभिः। किं श
द्रेः स्विदिति विकल्पे पवनः सततगतिर्मातरिश्वा अद्रेः पर्वतस्य शृंगं सानुं किं हरति नयति। अतो हेतोः ऊर्ध्वाननाभिः॥ १४ रत्नच्छायेत्यादि॥
वयारण्यास्ति सुखमत्ति नवदलपालाशस्ताभ्यश्च नतोदं प्रलोनयनादः॥ हे जलधर आखंडलस्य इंद्रस्य एतत् धनुः पुरस्तात् अग्रतः धनु
खंडं प्रभवति उत्पद्यते। कस्मात् वल्मीकाग्रात्। पिपीलिकाविकारो विकृतोन्नत संचयविशेषो वल्मीकः तस्य अग्रं वल्मीकाग्रं तस्मात् वल्मीका
ग्रात्। उत अथवा। वल्मीकः सजललोघनः तस्मात् उत्पद्यते। तत् धनुः कमिव प्रेक्षं प्रत्यक्षं रत्नच्छायाव्यतिकरः वा रत्नानां मणीनां छाया कांत

मेघदूतटी॰

य:तासांव्यतिकर:मिश्रीभाव:सद्भवायेनधनुष्पातेनतव वपु:शरीरंश्यामंहरिद्वर्संश्च अतितरां अतिशयेनकांतिंद्युतिंआपत्स्यतेल
प्स्यते।केनेवबर्हेणेव।यथामयूरस्यपिच्छेनविष्णोर्नारायणस्यद्युति:उत्पद्यते।किंविशिष्टस्यविष्णो:गोपवेषस्यवल्लवकल्पस्य।गोप।
ला।किलकलितवेतसा।किकिविच्छपरिहृदंविसुंआडियंते।किंभूतेनबर्हेण।स्फुरितरुचिना।स्फुरितादेदीप्यमानारुक्कांतिर्यस्यसतथा
विध:तेनभूतेनशोल्लसितकांतिना।नकेवलंपद्धिश्चिह्नितस्यतवश्रोमाला:सएवविषयोपसंगोपित्वविष्णत्वेतद्वर्णोपिनमादद।।रत्नछा
छायत्रमित्यादि।।हेमेघत्वंद्रुतगति:सन्नुरगति:सन्त्वय:पुनरपिपश्चात्उत्तरेण।उत्तराभिमुखेनगच्छ।किंकृत्वा।मनाक्किंचित्मालंग्रामा
तराटवीआरुह्य।तस्योपरिस्थित्वा।किंविशिष्टंमालं।सद्य:सीराकृषणात्हृतं।सद्य:प्रत्यग्रंसीराकर्षणात्लांगलमुखोल्लेखनंतेनसुरभीणिसुक्षे

मालेम्प

त्राणियत्रतंतथाविधं।किंविशिष्ट:त्वंजनपदवधूलोचनै:ग्रामतरुणीलोचनै:पीयमान:सादरमालोक्यमान:अत्यादरावलोकनेपान
मुच्यते।किंविशिष्टैर्लोचनै:भ्रूविकारानभिज्ञै:भ्रूविभ्रमेष्वप्रवर्तितै:पुन:किंभूतैर्लोचनै:इतिहेतो:प्रीतिस्निग्धै:प्रीत्यास्नेहेनस्निग्धानिप्री।
तिस्निग्धानितै:प्रीतिस्निग्धै:।।अस्माकंअन्नदायमिति।प्रीतिदाढ्यै:इतीतिकिंकृषिफलंकर्षणोत्पन्नस्यफलंत्वयिआयत्तं।भवतित्वदधीनंहे
हेतुनिष्पद्यतइतिभाव:।।त्वामासारेत्यादि।।पथिविश्रामस्थानककथनेनअमुंत्वय:शैलोनयत्वात्।।हेमेघसानुमानाम्रकूट:पर्वतोना
म:त्वांनवंतंसाधुशासनंयथास्यात्एवंतथामूर्ध्नामस्तकेनशिरसावक्ष्यतिधारयिष्यति।मूर्ध्ना:पदेनआदरप्रतिपादनं।किंविशिष्टंत्वां।आसार
प्रशमितवनोपप्लवं।आसारेणवेगवद्वर्षणेनप्रशमितोऽपनीतोवनानांतदाश्रितकाननानांउपप्लवोपद्रवपावकःप्लोषोयेनसतं।एतेनास्य
उपकारकारणंभणितं।पुन:किंभूतंत्वां।अध्वश्रमपरिगतं।मार्गखेदव्याप्तं।अमुमेवार्थंस्पष्टेनार्थेनस्पष्टयति।क्षुद्रोपिलघुरपिमित्रे
सुहृदिप्राप्तेसमागतेसति।संश्रयायनिवासायविमुख:पराङ्मुखोनभवति।नज्ञायते।कथंप्रथमसुकृतापेक्षया।प्रथमसुकृतस्यप्राक्
पेक्षाप्रथमसुकृतापेक्षातयाप्रथमसुकृतापेक्षया।सर्वसुकृतासेमेनादृत्वर्धयेन्तीयाततथातेनप्रकारेणउच्चै:उन्नतोय:सकिंभिवरंचात

कृतवंतं त्वां
आसारप्रश
मितदवोपप्लु
वं आसारेण
वेगवद्वृष्ट्या
प्रशमित:रु
पनीत:दवो
पप्लवोयेन
सो० १८

१७ अध्वक्लांतं त्वा हे जलद आम्रकूटः सानुमान् तुंगेन उच्चैस्तरेण शिरसा मस्तकेन वक्ष्यति धारयिष्यति कथं त्वं तं अध्वक्लांतं मार्गखिन्नं पुनः कथंभूतं त्वां प्रतिमुखगतं सन्मुखमागतं । कथंभूतः आम्रकूटः साधु
मानः वसुसमानः हे मेघ प्रशमितस्य आम्रकूटस्य नैदाघं अग्निं ग्रीष्मकालानं दवानलं आसारेण वेगवत्तरवृष्ट्या प्रशमय । एवं नयेः युक्तोऽयमर्थः कस्मात् कारणात् उत्तमानां संपदः आपन्नार्तित्राणनफ
लानवंति अथवा पाठांतरं सद्भावाद्वः फलति न विरेणोपकारो मद्विधेषु इति भावः यतः कारणात् मद्विधेषु उपकारः चिरेण न फलति तत्कालमेव फलतिक कथंभूतः उपकारः सद्भावाद्वः ॥ पाठांतरं ॥ २२

वति न नवती त्वर्थः स किं अनुचितमाचरिष्यति नेत्यर्थः ॥ १७ छन्नोपांतः इत्यादि ॥ त्वदर्थं यदा नस्तं तोपशोभां सारावयत्नाद । हे मेघ अचं
लः आम्रकूटः नूनं निश्चितं अमरमिथुनप्रेक्षणीयां देवदेवीयुगलानां दर्शनयोग्यां अवस्थां यास्यति प्राप्स्यति । किं विशिष्टः अचलः छन्नोपांतः
प्रांतपर्यंतः सति त्वयि सवति शिखरं स्निग्धं आरूढे सति । किं काननाम्रैः वनमध्याम्रवृक्षैः कथंभूतैः काननाम्रैः परिणतपक्वफलद्योतिभिः
पाकपिंगलैः फलैः शोभायमानैः । किं विशिष्टे त्वयि । स्निग्धवेणीसवर्णे कांतिमत्कबरीसमाने अपि आम्रकूटः क इव । पुनः स्तन इव पयोधर इ
व । किं विशिष्टः । किंभूता स्तनः मध्येश्यामः कृष्णः चूचुकप्रदेशे शेषविस्तारपांडुः शेषविस्तारेण पांडुरः पांडुरवर्णः मध्याद्वक्षिट
परिणाहशिष्टः गौरः ॥ १८ स्थित्वेत्यादि ॥ प्रभो नव मद्वसुदर्शनमस्योपदिशन्नाह । तस्मिन् गिरेरनंतरं पंथानं अतिक्रांतः सन् हे मेघ रेवां नर्मदां नाम
नदीं द्रक्ष्यसि अवलोकयिष्यसि । किं त्वं तस्मिन् आम्रकूटपर्वते स्थित्वा उषित्वा । किं विशिष्टे तस्मिन् । वनचरवधूभुक्तकुंजे । किरातांगनासेवि
तलतापिहितघनप्रदेशे गगनकुहरेषु क्षणमात्रं स्थित्वा । किं विशिष्टः त्वं तोयोत्सर्गद्रुतं उदकत्यागात् द्रुततरगतिः त्वरिततरगमनः । किं विशिष्टे
तस्मिन् उपलविषमे नीचोच्चपाषाणविषमे । पुनः किंभूते तस्मिन् विंध्यपादे विंध्याद्रिपर्यंतनगे । किंभूतां रेवां । विशीर्णां खंडशो गतां । उत्प्रेक्षते गजस्य
अंगे रचिते भक्तिच्छेदैरिव विभिन्नां विरचितां तस्मात् क्लिष्टां दरिव । विच्छित्तिपरस्तं गैरिव । एतेन विंध्यपादान्निःसृतां सिंधुरवाध्यारोप । तदंतः सान्निध्यस्ति
पत्रावलीरचनास्य प्रकाशनेन रेवायाः रमणीयकं दृश्यमानत्वं प्रोक्तं ॥ १९ तस्यास्तिक्तैरित्यादि ॥ हे घन हे मेघ तस्याः रेवायाः नद्याः तोयं जलं गृ
हीत्वा आदाय गच्छेः यायाः । किं विशिष्टं तोयं तिक्तैः तिक्तैः करसेः वनगजमदैः काननकरिमदैः वासितं सुरभीकृतं । किं विशिष्टो घनः वांतवृष्टिः वांत
वृष्टिर्येन स वांतवृष्टिः कृततोयपरित्यागः ॥ वांतस्य वतिक्तः कषायस्वरसः उमसस्पते ॥ किं विशिष्टं तोयं । जंबूकुंजप्रतिहततरयं । जंबूलताजालैः स्ख
लिततोयवेगं । हे मेघ त्वां तवंतं अनिलो वायुः तुलयितुं कंपयितुं न शक्नोति । न प्रेरयिष्यति । किंभूतं त्वां अंतःसारं । अंतर्मध्ये सारं बलं यस्य स तं जा
तबलं संतं । विहितवदनादि शुद्धीनां रिक्तकोष्ठत्वेन निस्सारशरीरं मरुदतिसवति । तदर्थं तिरन्यासेन निरूपयति । द्विस्फुटं निश्चितं रिक्तः शी
णविन वः सर्वोपि समस्तोपि लघुः नादरणीयो भवति । ऊ यत पूर्णता । पूर्णस्य स्वावोऽपूर्णता गौरवाय गौरवाय सर्वस्य भवति । २० मार्गोपदेशनार्थं

मेघदूतटी०

माह॥ नीपंदृष्ट्वाहरितेत्यादि॥ हे घन सारंगास्त्वमराः नीपदलग्रस्थवान्। सारंमधुरंगायंतीति सारंगाः भ्रमराः ते तव मार्गं अध्वानं सूच
यिष्यंति परस्परं कथयिष्यंति। किल अनेन पथा अस्थितो मेघः परमस्मात्ति। मंदत्तागेयः नष्टः इति परस्परं कथयिष्यंति। किंकृत्वा नीपं कदं
बकुसुमं दृष्ट्वा अवलोक्य किंविशिष्टं नीपं केसरैः मकरंदाधारैः हरितकपिशं हरितं च तत्कपिशं च हरितकपिशं। नीलकपिशं। कर्म
धारयः समासः। किंत्तत्तैः केसरैः अर्द्धरूढैः अर्द्धसमुत्पन्नैः कंदलीदर्शनप्रस्तावे प्रक्रमाद्युसारंस वरंगछंती ति सारंगाः हरिणाः तव मार्गं पंथा
नं सूचयिष्यंति। किंकृत्वा वधुनः चकारः क्रियासमुच्चयार्थः अनुकछं कछे कछे अनुलक्षीकृत्य अनुकछं कंदली कंदलं श्रेणीरालें ×वनस्पतिविशेषा द्रु×प
बा। कथंभूता कंदली। आविर्भूतप्रथममुकुला॥ संजातनूतनवनकोरकाः। पुनः दग्धारण्येषु वीतगतवातघ्राणप्रकरणाद्यसारं
सलिलं गछंतीति सारंगाः करिणः ते तव मार्गं सूचयिष्यंति। किंकृत्वा उर्व्याः भुवः गंधं आघ्राय संघित्वा। केषु दग्धारण्येषु। ग्रीष्मदा
वलुष्टकाननेषु॥ किंविशिष्टं गंधं अधिकसुरभिं। अतिशयसुगंधि। उर्व्याः पृथिव्याः गंधः स्वाभाविक एव जलकणसिक्तायाः पुनः
स्तूयात् सवतीति उक्तं। कवितरसूरयः इति कथयंति। कर्दमाकुलायां इला विलायां गजानां मद्गानकष्टः वरसानंक्रमणवातयस्यागमे
यस्यास्वातेमद्कष्टसमुत्पद्यते। सदत्ता गमंकथं सूचयष्यति। अत्र गजाः निबद्धा रिताः उत सारंगाः चपीडकास्ते मार्गं सूचयिष्यंति। किं
विशिष्टस्य ते जलव मुचः जललवान् जलकणान् मुंचतीति जललवमुक् तस्य जललवमुचः तोयजलवर्षिणः ते तु जलकणाकांक्षि
णः अतस्ते मार्गं सूचयिष्यंति॥२१॥ अंतोबिंदु उपद्रणेत्यादि॥ हे मेघ सिद्धाः देवविशेषाः प्रियसहचरी संभ्रमालिंगितानि मानयिष्यं
ति अनुभविष्यंति। अन्यमनस्कानां सिद्धानां बदीयो ऊर्जितगर्जितमाकर्ण्य संजातसंभ्रमाणां वधूतेतव नितानां चाटुशतदुर्लभानि अपि
स्वयंकंवयदाश्लेषसुखगानि गाढोपगूढानि अकस्मादयत्नसाध्यानि भविष्यंतीति भावः। किंस्वास्त्वनित समये गर्जितकाले चास वंतं
मासाद्य धाप्य। किंत्तत्तानि प्रियसहचरीसंभ्रमलिंगितानि। सोकंगानि उकंगसहितानि। सिद्धाः किंकुर्वंतः बलाकाः विसकंटिका
अरिगणनया असंख्यं पंक्तौ स्थितं सर्वतो गणनेन परिसंख्यया निर्दिशंतः अंगुल्यग्रेणदर्शयंतः। किंत्ततां बलाकां श्रेणीभूताः अश्रे

गर्भोदेयोनरवयमा... ...परोपकारिणमाद्य×प

५१

सिद्धा

एयः श्रेणीयोत्तवंतिश्रेणीत्तताः पुनः के सिद्धाः किं कुर्वंतः चातकान् सारंगान् वीक्षमाणाः अवलोकयंतः किंभूतान् चातकान् अंतोबिंदुग्र
हणरसान् अंतसां बिंदवः अंतो बिंदवस्तेषां ग्रहणे तत्र रत्तसोयेषां ते तथा तान् ॥२२॥ चोदस्रारामणीयकविलोकनेन कालविलंबं निषेधय
तुमाह ॥ उत्पश्यामीत्यादि ॥ हे सखे मित्र ते तव कालक्षेपं कालविलंबं उत्पश्यामि उत्प्रावल्येन ईक्षामि ते किं कर्तुं मित्रोः द्रुतमपि शीघ्रमपि मत्
प्रियार्थं मत्प्रीतिहेतोः प्रियासंगं तु मित्रोः मम प्रियं मत्प्रियं तद्देवार्थः प्रयोजनं यत्र गमने तत्तमद्धितद्धेतोः अस्मत्प्रियसंदेशकथनार्थं वा ॥ क्व काल
क्षेपं तव विष्पति पर्वते पर्वते । ककुभ ककुभि । किं विशिष्टे ककुभि । ककुभ सुरत्तो । अर्जुनवृक्षसुगंधे । किं विशिष्टे । शुक्लापांगैः मयूरैः कथमपि केना
पि प्रकारेण त्वद्यूयातः कृतास्वागतः । किंभूतैः शुक्लापांगैः सजलनयनैः चिरकालसुहृद्दर्शनेन बाष्पवारिपरितनेत्रैः किंरवा केकाः वाणीः स्वा
गतीकृत्य । अस्वागता स्वागता कृता स्वागतीकृता केका तं प्रतिस्फुटदृष्टिनवककुभसमकुसुमसुरभित्रिभुवनिबद्धवसतेः सादरोद्गीरिततारमयूररवाया
कर्षनमुदितचेतसः तव कियतापि कालकला विलंबः संतान्मतएव इति भावः त्वदानुषंगं तुं गमनाय आशु सोद्यमवसतेः । व्यवसायं कुर्यात् ॥ २
२ पांडुच्छायोपवनेत्यादि ॥ हे जलद दशार्णाः देशाः हंसा मरालाः कतिपयदिनस्थायिसंपत्स्यते संतं विस्पंति । कतिपयदिना नितिष्ठंतीत्येवं शीला
हंसा मराला येषु तोयादवंतो । रम्यस्तनीरं श्रुमलधरधाराधोरिणीतिः अतितोऽकुलन्यादिलयनितात्वनवहंसावस्थानं युज्यते । किंभूता दशा
र्णाः परिणतिफलश्यामजंबूवनांताः पक्वफलैः श्यामा कालकांतयः जंबूवनानां अंताः पर्यंताः येषु ते । कसतीत्वयि त्वयि सति समासन्ने सति त्वयि
नः किंभूता दशार्णाः आकुलग्रामचैत्याः आकुला विसंस्थुलाग्रामाणां चैत्याश्चतुःपादपा येषु ते । पुनः कथंभूता दशार्णाः केतकैः के
तकीपुष्पैः पांडुच्छायोपवनवृत्तयः पांडुच्छाया अवदाता कांतयश्चोपवनानां उद्यानानां वृत्तयः कंटकिवीरुदावृत्तयो येषु ते । किंभूतैः के
तकैः सूचिभिन्नैः सूचिसमुद्भिन्नैः पुनः किंभूतैः केतकैः गृहबलिभुजां वटकानां नीडारंभैः आलयोपक्रमैः ॥ २४ ॥ तेषां दिक्षु प्रथितेत्यादि ॥
हे मेघ तेषां दशार्णानां राजधानी तपनिवासनगरी दिक्षु आशासु सद्यः शीघ्रं गत्वा समासाद्य अविकलं संपूर्णं फलं अतिकाम्यं कामकस्य कामित्वावस्य
लब्धा प्राप्स्यसे । किं विशिष्टां राजधानीं । प्रथितविदिशालक्षणां । प्रथितं विख्यातं विदिशेति लक्षणं नाम यस्याः सा प्रथितविदिशालक्षणा तां तथोक्तां ॥
हे मेघ वेत्रवत्याः नद्याः पयोजलं यस्मात्कारणात् पास्यसि । किं विशिष्टं पयः स्वादु स्वादिष्टं पुनः कथंभूतं । चलोर्मि चंचलवीचि । पुनः कथंभूतं पयः

×यद्वायतेषाय हाड्नेरापुराम नीयवनमायं विदधात्मिति अत्र मानालंकारः । अत्र मवहम मदद्विसम्बंधा तिथनेनालात्र रेलस अलोनय त्रोदः प

×अत्रोपमालंकारः॥ विलासवासोचितहर्म्यविकेतन त्रियामोद्वेन नारिदसात्कशाति दर्शयत्याह ×३

मेघदूतटी०

यः तीरोपांतस्तनितसुभगं। नीरोपांते तटे निकटप्रदेशे ॥ प्रसादत्वात्स्तनितध्वनितं तेन सुभगं सुंदरं यत्पयः तत्तत्पयः किमिव सभ्रूभंगं सभ्रू
विलासं मुखमिव। आस्यमिव। भ्रूसंयुक्तं मुखमिव। यतः अन्योपि यः कश्चित्कामुको राजधानीं गच्छति सोपि मानिन्याः कुटिलसुंदरं यथा स्यात्तथा सेवते। एवं
वेत्रवत्याः वेत्रनाम्नी नद्या रसिकया नायिकायाः स्वादुमधुरं मुखरूपं वा कामितायाः फलं लप्स्यते॥ २५ नीचैराख्यमित्यादि॥ हे मेघ नीचैरा
ख्यं नीचैरिति आख्या संज्ञा यस्यासौ तं गिरिं शैलं अधिवसेः अध्यासय। कस्मै तस्मिन् द्रोमाग्रे विश्रामहेतोः मार्गखेदापनयनाय। उच्छ्व
तकदंबैः नीपपादपैः तव संपर्कात्तव संगमात् पुलकितमिव। जातरोमांचमिव। सुहृदालिंगनेन प्रणयिना पुलकक
लिकाकलितवपुषः संपद्यंते। किंविशिष्टैः कदंबैः प्रौढपुष्पैः विकसितकुसुमैः। यः गिरिः नागराणां नागरिकलोकानां नांत
उराणां वा यौवनानि तारुण्यानि शिलावेश्मभिः उपलगृहैः दरीभिः प्रथयति। प्रकाशयति। किंभूतानि यौवनानि। उद्दामा
नि उदाराणि। किंविशिष्टैः शिलावेश्मभिः पण्यस्त्रीरतिपरिमलोद्गारिभिः पण्यस्त्रीणां पण्यांगनानां रतिषु सुरतकेलिषु
यः परिमलः तद्वत्सुरुषप्रलिप्तचंदनादिविमर्दनामोदस्तं उद्गिरंतीति उद्वमंतीति एवंशीलानि तैः एवं कृतैः॥ २६ विश्रांतः इत्यादि॥ हे मेघ वि
श्रांतः सन्॥ कामलालसानुविद्धं अध्वानमुपदेष्टुमाह॥ हे मेघ त्वं विश्रांतः सन् कृताध्वखेदापनोदः सन् वनजरुगजयायाः त्वं किं कुर्वन् उद्या
नानां आरामाणां यूथिकाजालकानि मल्लिकासमूहानि सिंचन् उक्षन्। कैः नवजलकणैः प्रथमजलकणबिंदुभिः। किंविशिष्टः सन् पुष्पल
वीमुखानां पुष्पाणि लुनातीति पुष्पलावीनस्तेषां कर्मणा ध्रायादानात् आतपप्रतिरोधात्। कृतपरिचितः कृते तस्मिन् समये कृतं वा
परिचितः प्रणयात्तव। किंभूतानां पुष्पलावीमुखानां। कांतकपोलसलानां। म्लानश्रवणोत्पलानां। कथं गंडस्वेदापनयनरुजा। पुष्पाव
चयप्रयासजनितकपोलश्रमजलप्रोंछनपटयातघाकर्णोत्पलस्पर्शेरलक्ष्मीवनां वलरुवाम्लानानि नानीतानि। अथः कृतानि कपोलल
लितानि यंते॥ २७ वक्रः पंथेत्यादि॥ हे मेघ तव तत्र वयद्यपि यद्यपि उत्तराशां उदीचीं दिशं प्रस्थितस्य गच्छतः वक्रः कुटिलः पंथा मार्गः
स्यात्। तथापि एवं सत्यपि उज्जयिन्याः अवंत्याः सौधोत्संगप्रणयविमुखो मा स्म भूः॥ सौधानां सुधाधवलितप्रासादानां उत्संगे क्रोडे तस्य
प्रणयेन स्नेहेन परिचयस्तस्मात्। विमुखो मा भूः। तत्र तस्यां नगर्यां विद्युद्दामपौरांगनानां नगरनारीणां लोचनैः नेत्रैः न रमसि न क्रीडसि

×अत्रोत्प्रेक्षालंकारः×२

जातिरुपवनज रुकणिकाः सि कानि स्फुटंति

×अत्रानुमानालंकारः×२ ×अत्रोतिस्वाभाविकायनिवेदनं×३

तदा असित्वं वंचितः कथंभूतैर्लोचनैः लोलापांगैः चटुलप्रांतैः पुनः कथंभूतैर्लोचनैः विद्युद्दामस्फुरितचकितैः विद्युद्दाम्नेन स्फुरि
तेन चकितानि त्रस्तानि तैः तथाभूतैः पणाकलायरुचिगुणाद्दषितत्रस्तैः। २५ वीचिक्षोभेत्यादि॥ मार्गे पदेशाद्धारेण पाथोद स्ववनिता
वेन अभिधीयमान नदीः हृदय विरहवस्वाकथनेन तत्राघतांस्निरूपयन्नाह। हे मेघ निर्विंध्यायाः निर्विंध्याभिधानायाः नद्याः पथि
मार्गे त्वत्प्रवर्त्ततां। किं रुचारसाभ्यंतरं अंभोगसंनिपत्यच विरूप। निर्विंध्यायाः किं कुर्वंत्याः स्खलितसुभगं यथास्यादेवं स्खलितेन शि
लादिप्रतिबंधेन सुभगं सुंदरं कामिन्याः स्वकमनीयकामुकविलोकनानुगमनविलासालयं स्ववति यथा तथा संसर्पंत्याः प्रयांत्याः पुनः किं
विशिष्टायाः निर्विंध्यायाः वीचिक्षोभस्तनितविहगश्रेणिकांचीगुणायाः वीचिक्षोभेन कल्लोलचलनेन स्तनितविहगश्रेणि आसि
तत्राकूजनपंक्तिः सैव कांचीगुणो मेखलादाम यस्याः सा तथोक्ता। अपि पदे पदि शिरोणावर्त्तउपमानेन विग्रहः पुनः कथंभूतायाः दर्शितावर्त्त
नाभेः दर्शितः प्रकाशितः आवर्त्त अंतःसंभ्रमः एव नाभिर्यया सा तस्याः तथाभूतायाः हि स्फुटं निश्चितं स्त्रीणां योषितां प्रियेषु वल्ल
भेषु विभ्रमो विलासः आद्यं प्रथमं प्रणयवचनं प्रीतिसंभाषणं भवति। २७ वेणीभूतेत्यादि॥ हे सुभग सिंधुर्नाम नदी येन विधिना
येन प्रकारेण कार्श्यं कृशिमानं त्वदासां तत्यजति परिहरति। स विधिर्मार्गः त्वया भवतात् उपपाद्यः उत्पादनीयः सिंधुर्नदी किं कुर्वती तेन वसोभाग्यं
सुभगं निजविरहावस्थया वियोगदशाया प्रकटयंती व्यंजयंती॥ किं विशिष्टस्य ते। तां निर्विंध्यां नाम नदीं अतीतस्य अतिक्रांतस्य। किं विशिष्टा
सिंधुः वेणीभूतप्रतनुसलिला वेणिदंडीभूत स्वल्पजला। पुनः कथंभूता सिंधुः पांडुच्छाया धवलकांतिः केः जीर्णपत्रैः शुष्कपत्रैः कथंभूतै
तैः शुष्कपत्रैः तटरुहतरुभ्रंसिभिः कूलजात वृक्षेभ्यः पतितैः। २८ प्राप्यावंतीनुदयेत्यादि॥ हे मेघ त्वं पूर्वोद्दिष्टां प्रथमगदितां विशालां उज्ज
यिनीपुरीनगरीं अनुसरगच्छ। किं विशिष्टां विशालां। श्रीविशालां। श्रिया लक्ष्म्या विशाला श्रीविशाला तां तथाभूतां विशालेत्येवं नाम॥ या
५ दिवा विशिष्टाः प्राकारा भवनविशेषा वा यस्याः सा तां तथाभूतां विशालां। किं कृत्वा। अवंतीन् मालवाभिधानजनपदान् प्राप्य आसा
मे०टी०२५ द्य। किं विशिष्टान् अवंतीन्। उदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान्। उदयनस्य वत्सराजस्य कथावरितं तत्र कोविदाः पंडिताः ग्रामाणां वृद्धाः प्र

×अत्रउलक्षणमारूपकयोः संकरालंकारः×४ ॥ अवंत्याः उदयनस्य ... लंकारः२

यस्याः येषु तेतान्। क सति। सुचरितफले श्रेयःकर्मणः फले स्वर्गोपभोगलक्षणे। स्वल्पीभूते उपभोगान्। अपचितपरिमाणे सति॥
उत्थैर्हतैर्दिवः स्वर्गस्य एकं अद्वितीयं खंडं अंशं हृतमिव। इवात्रानीतमिव। कांतिमत् श्रीमत् तत्केः जालैः सुकृतैः किंभूतैः सुकृ
तैः शेषैः अवशिष्टैः केषां गां भुवं स्वर्गिणां देवानां गतानां भाग्यानां॥३१ दीर्घीकुर्वन्नित्यादि॥ हे मेघ यत्र पुरि सिप्रावातः सिप्रान
दीपवनः स्त्रीणां नारीणां सुरतिग्लानिं संभोगश्रांतिं हरति। स्फेटयति। किंभूतः सिप्रावातः अंगानुकूलः स्पर्शसुखदः किंलक्ष
वित्रिविधो वर्ण्यते। सीतो मंदः सुरभिश्च। सुखस्पर्शगुणेन सौख्यदः कथितः सुरतक्रमहरगुणेन शीतत्वं व्यक्तीकृतं। पुन
किंभूतो वायुः स्फुटितकमलामोदमैत्रीकषायः स्फुटितानि विकसितानि कमलानि कोकनदानि तेषामामोदः परिमलः तस्य मै
त्री संपर्कः तया कषायः प्राप्तवासः सुगंधिः अनेन सुरभित्वं प्रोक्तं। सिप्रावातकः इव। प्रियतमः इव यथा दयितः स्पर्शसु
खदो भवति। किं विशिष्टो प्रियतमः प्रार्थनाचाटुकारः सुरतयाच्ञार्थं चाटूनि करोति। तथा प्रार्थनाचाटुकारः सिप्रावातः किं कुर्व
न् प्रत्यूषेषु प्रातः संध्यासु सारसानां पक्षिणां कूजितं विरुतं पटु स्पष्टं मदकलं मदेन मनोज्ञं दीर्घीकुर्वन् प्रसारयन्। प्रियत
मेन साम्यं॥३२ हारांस्तारानित्यादि॥ हे मेघ सलिलनिधयः समुद्राः तोयमात्रावशेषाः अ सलिलमात्रमेव अवशेषं येषु ते तथा
विधाः संलक्ष्यंते ज्ञायंते। किं कृत्वा। यस्यां नगर्यां विपणिरचितान् पण्यवीथीस्थापितान् दृष्ट्वा अवलोक्य। विशेषणद्वारेणाह। किं
भूतान् विपणिरचितान् हारान् हारमुक्तान्। किंभूतान् हारान् तारान् निर्मलान्। पुनः किंभूतान् स्वारलगुलिकान्(?)। स्थू
लमुक्ताफलान्। पुनः किंभूतान् कोटिशः अनेकशः शंखशुक्तीः शंखाश्च शुक्तीश्च शंखशुक्तीः पुनः किंभूतान् शष्पश्यामान्
वर्लहरितवत् हरितवर्णान्। पुनः किंभूतान् मरकतमणीन्। गारुडमरकतरत्नविशेषान्। कीदृशान् मणीन्। उन्मयूख
प्ररोहान्। उद्गतकांतिपल्लवान्। अतो हेतोस्तोयमात्रावशेषाः सलिलनिधयो ज्ञायंते॥३३ प्रद्योतस्येत्यादि॥ हे मेघ यत्र य
स्यां नगर्यां अभिज्ञो विदग्धो उदयनो लोकः प्रागतान् नगरदेशादागतान् बंधून् स्वजनान् इति अनेन प्रकारेण रमयति विनोदयति

हे मेघ अत्र उरि वत्सराजः उदयनः प्रद्योतस्य चंडप्रद्योतनाम्नोराज्ञः प्रियदुहितरं प्रियां वासवदत्तां वासौ। उदिततांप्रियदुहितरं वासवदत्तां
उऋन्हृतवान्। अत्रैवतस्यैवराज्ञः प्रद्योतस्य तस्यतः हे मेघ संतालद्रुमवनं अभूतत्रस्वव। अत्र स्थाने अनलगिरिरद्रस्तीस्तंभमु
त्पाद्यउन्मूल्यदर्पात् किलइतिसत्यउद्भ्रांतः मदविकलोबस्वामी। इथ ज्ञालाजी लोरित्यादि॥ हे मेघ अस्याः नगर्याः हर्म्येषुगृहेषुस्व
दंश्रमं नीवाअतिवाह्यभूत्वा। किंविशिष्टेषुहर्म्येषु। कुसुमसुरतिषु। पुष्पैः सुगंधिषु। किंविशिष्टः इंअध्वरिक्तांतरात्मा। अध्वनामार्गगमनेन
खिन्नः श्रांतोअंतरात्मामनोयस्यसतादृक्। पुनः किंविशिष्टेषुहर्म्येषु। ललितवनितापादरंगांकितेषु। ललितवनितानां नारीणां पादरागः च
रणालक्तकस्तेनांकितेषु चिह्नितेषु। किंविशिष्टं केशसंस्कारधूमैः केशानांपोरजनस्त्रीणांसंस्कारः उपस्कारः तदर्थं धूपधूमास्तैः हद्यम
नस्अरूलरधूमः धूमैरित्यर्थः उपचितवपुः पीवरशरीरः। किंलतैः केशसंस्कारधूमैः जालोद्गीर्णैः गवाक्षायनद्वारोद्गतैः। पुनः किंविशिष्ट
ंवंधुप्रीत्याभुहृत्प्रीत्यास्नेहेन भवनशिखिभिः मंदिरमयूरैः दत्तनृत्योपहारः दत्तोवितीर्णो नृत्यं तांडवं तदेवउपहारः सपर्या यस्मैसतादृक्। वंअव
लोकयप्रमुदिताः नरीर्षितिं॥ इ५ तर्तुः कंवेत्यादि॥ हे मेघ त्वंचंडीश्वरस्यदृशरण्यउरण्यं पवित्रं धाम गच्छेः यायाः गवेः किंभूतस्यचंडीश्वरस्य त्रिभु
वनगुरोः त्रिलोकश्रेष्ठिस्य। किंविशिष्टः त्वं। प्रथमैः सादरं सबहुमानं सभयत्वं यथा स्यात्तथा वीक्ष्यमाणः अवलोक्यमानः। किंविशि
ष्टः त्वं। तर्तुः स्वामिनः कंठच्छविरिति। हरगलतुल्यकांतिरिति। किंविशिष्टं धाम। मरुद्भिर्वातैः धूतोद्यानं। कंपितोपवनं। किंविशिष्टैमरुद्भिः कुव
लयरजोगंधिभिः कुवलयानां उत्पलानां रजसां मदरंदरेणूनां गंधः आमोदो विद्यते येषां ते रतैः तथा तैः अनेनयुक्तेनस्नुरतिवंशति
पादितांपुनः किंतैः वर्तिः तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिक्तैः तोयक्रीडाजलकेलिस्तत्रनिरता आशक्ता युवतयः पौरवनितास्तासां
कुंकुमादिजपलेपस्नानं मज्जनं तेनमतिक्तैः सुरभिकरसामोदैरितिः। कस्या गंधवत्यानद्याः॥ उक्तअन्यस्मिन्जलधरे त्यादि॥ हे जल
धर हे मेघ तत्रयाम्यप्यन्यस्मिन्अपरस्मिन्नपिमहाकालं देवविशेषं आसाद्यप्राप्यकालेप्रस्तावे स्थातव्यं रक्षणीयं यावत्तावत् श्रीलयं न
यनविषयं अत्येतिलोचनपथेयावत्भानुः सूर्योवर्तते अनस्तमितस्त्वं वैं दुंकिं कर्वदासंध्या वलिपटहतां संध्यादिनादिमध्यांतलहः।

॥ कथं सादरं सा
दरत्वे कारण
माह ४

५३२

...दिमतिभातमाह ४३

अत्ररूपकालंकारः ४३

णास्त्रियः तासु वलयः रत्नोपहारः तत्र पदं दत्तां कुर्वन्। आनकतां कुर्वन्। कस्य स्तनितः इत्यस्य। किंभूतं संध्यावलिपटहतां श्लाघ
नीयां असंसनीयां। आमंद्राणां। अतिगंभीराणां। हे मेघ गर्जितानां गल गर्जीणां। अविकलं संपूर्णं फलं श्रेयारूपं लप्स्यसे प्राप्स्य
सि॥ ३७ पादन्यासेत्यादि॥ हे मेघ तत्र महाकाले वेस्याः देववारवनिताः त्वयि त्वत्तिविषये कटाक्षान् नेत्रान्तान् आमोक्ष्यंते प्रक्षिप्स्यं
ते। किंविशिष्टान् कटाक्षान्। मधुकरश्रेणिदीर्घान्॥ मधुपपंक्तिवत् आयतान् दीर्घान्। किं कृत्वा वर्षाग्रबिंदून् दृष्ट्वा प्रथममपतित
करेण आनप्राप्य लब्ध्वा। किंविशिष्टान् वर्षाग्रबिंदून्। नखपदसुखान्। नखानां कररुहाणां पदानि क्षतानि तेषु सुखदहेतून् बाल
सुखदातान् नखपदसुखान्। किंविशिष्टा वेश्या। चामरैः बालव्यजनैः क्लान्तहस्ताः करतलश्रान्ता। पुनः किंभूता वेश्या। पाद
न्यासक्वणितरसना। पादन्यासेन चरणारोपणेन क्वणिता रसिता रसना मेखला यासां ता। किंविशिष्टैश्चामरैः लीलावधूतैः दोलं
दोलितैः पुनः किंभूतैः चामरैः रत्नच्छायाखचितवलिभिः रत्नानां मणीनां छाया कांतयः ताभिः खचिता संबद्धा वलयस्तद्दंडमं
डलीरूतपर्वरेखविच्छित्तयो येषां तैः। अथवा खचिता करितावलयः यासां तासामेव चामरग्राहिणीनां उदाररेखावलयस्तैस्तत्पात्रै
तैः॥ ३८ पश्चादुच्चैरित्यादि॥ हे मेघ पश्चात् गमनानंतरं पशुपतेः हरस्य आर्द्रनागाजिनेच्छां कीलालक्लिन्नकरिचर्मेच्छां हरन्त्वा रंस्त
नाद्योपक्रमे हरश्रय। किंविशिष्टः त्वं सांध्यं तेजः संध्यासु त्वं सांध्यं प्रकाशं दधानो धारयन् रक्तरूपं त्वं तत्र मंडलेन तिर्यगूर्ध्वागेन
अतिलीनः संश्लिष्टः। किंविशिष्टं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं। अतिनवोच्छिन्नजपाकुसुमास्तरणं। पुनः किंविशिष्टं तेजः शांतोद्वेगा
स्तिमितनयनं शांतः शमं गतो उद्वेगो यस्यां सा वात्त्वीनां वपुलसंउद्वेगत्वा स्तेन स्तिमितेन निश्चलेन नयनेन विलोकने यत्र दत्तं स्ति
नस्तथाविधं। अथवा। वीतस्याकारकरचित्तदर्शनाउद्वेगः प्रद्वेषः प्रशांतेस्तेन स्तिमितो निष्कंपस्तेन स्तिमितो अतिरनिष्कंपः प्रति
पुकाशात्रैवेतियथा स्यात्। पुनः उच्चैः अत्यर्थं भुजतरुवनं बाहुदंडखंडमंडलं। किंविशिष्टः स्त्रालनवान्याः गौर्याः दृष्टतकि
अवलोकितवत्तिभिः॥ ३९ गच्छंतीनामित्यादि॥ पकारोपकारकत्वेन श्रोसादयन्नाम्। हे मेघ तत्र तस्मिन् स्थाने योषितां अति

अत्रोपमालंकारः ४०

सारिकाणां च स्तुवंउद्वीदर्शयड्कासया। योषितां किं कद्दैतीनां रमणानामगेहं प्रियमद्दं गद्दं रा जो यांतीनां। कसविनकं रात्रौ तमोभिः
अंधकारैः नरपतिपथे राजमार्गे रुद्धा सतिलोकेसति। अवद्दष्ठु अकाशे सति। किंविशिष्टै स्तमोभिः सूचिभेद्यैः सूची विदार्यैः कया सुवर्णदर्शि
यासौदामिन्या। विद्युता रुचा। किंविशिष्टया सौदामिन्या। कनकनिकषस्निग्धया दमकषवल्लअरूरूपा। हे मेघ त्वं तेषां अग्रे स्तनितमुख
रः मास्म भूः मा भूयाः उत्सवर्षाणां नंतरं स्तनितेनगर्जितेन मुखरो वाचालश्च वना। परुषध्वनिर्मा भूघा। यतस्ताः स्त्रियः विक्लवाः स्वस्तः देनभीर

× अत्राविसयो हे पयोः संकर ... लोगपयोदग मने संप्रवर्ज्ञे यंत्रादह ×५

वः॥४० तां कस्यां विद्युत्वनेत्यादि। हे मेघ त्वं तां वनयच्छ्रेषं अवशिष्टमार्गेषु नरपि वाद्दयेत् समापयेत्। किंकृत्वा सूर्ये नानौ दृष्टे च पुनः गो
चरवारणीतां इत्वां कांक स्यां विद्युत्वनवलभौ। अन्यतरस्यां भवनानां वेश्मनि। वलभिउपरितन भूमिः तस्यां रात्रिं विमोयामानीया। अति
क्रम्य। किंभूतायां भुवनवलभौ। सुप्तपारापतायां। अजागरूककलरवायां तेन्दितत्वात्। पारापतपतत्रिणः कामिनी कंव कूजने
न जागरूका भवंति। किंविशिष्टः त्वं सिवविद्युत्कलत्रः खिन्नं श्रांतं विद्युदेवकलत्रं यस्य सतथा। ततः कस्मात् चिरविलसनात्।
बहुकालवनक्रीडनात्। अभ्युपेतार्थकृत्याः अभ्युपेतं अंगीकृतं अर्थं प्रयोजनं कृत्यं करणीयं येते तथाविधाः सुहृदां मित्राणां खलुनि
श्चयेन मंदायंते अलसा न भवंति॥ धरतस्मिन्काल इत्यादि॥ अंतोधरस्य धनिःवीरां गना संगमेन गमनस्य फलत्वा निरूप्य अनाद। हे मेघ
अतः अस्माद्धेतोः आशु शीघ्रं सानोः श्रीमत्सूर्यस्य वर्त्म मार्गं त्यज परिहर। तस्मिन्कालेप्रत्यातः समये खंडितां योषितां स्त्रीणां नयन सलिलं लो
चनांतः प्रणयिभिः दयितैः शांतिं उपशमं नेयं नेतव्यं॥ निद्राकषायमुकुली कृतताम्रनेत्रो नारी नखव्रणविशेषितचित्रितांगः यस्याकृतो
पिगृहमेति पुनः प्रभाते सा खंडितेति कथिता कविभिः पुराणैः॥१ यतः सोपि भानुः नलिन्याः पद्मिन्याः कमलवदनात् कमलामवदनं तस्मा
त् नालेयास्त्रं अवस्पाय जलं हर्तुं प्रत्यागतः प्रत्यावृत्तः। यष्पितवति करुधिर स्निरोधिके अनल्पाभ्यसूयः अनल्पा प्रचुरा अभ्यसूया ईर्ष्या
यस्य सतथा। ततः स्मात् यः कोपि प्रियां प्रति प्रियाकरणाय प्रसारितं करुणाद्धि। तत्र निश्चे उसो पि रोषः पदं करोति। किं पुनः सूर्यस्य नवि
धास्यतीरति स्त्यर्थः एकाशा ना वा वा न त्रि ो निशां कयाप्रत्यागमनमकर्त्तव्ये। अनल्पाभ्यसूयः स्यात् धरगंतीरायाः पयसीत्यादि॥ हे मेघ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

मेघदूतटी

तेतवछायात्मापिशति बिंबस्वरूपमपि प्रवेशं अंतरवस्थानं लप्स्यते प्राप्स्यति। कस्यां गंभीरायाः गंभीराति विशालायाः सरितो नद्याः पयसि ज
ले उत्प्रेक्षते प्रसन्ने निर्मले चेतसीव मनसीव। किं विशिष्टः त्वं प्रकृतिसुभगः स्वभावसुंदरः तस्मात्कारणात् अस्या नद्या नायिकायाः
चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि। चंचलमत्स्योद्वर्तितअवलोकनानि मोघीकर्तुं वंध्यानि विधातुं धैर्यात् तथा खलरूपगणनायकवद्गु
णान् न अर्हसि न योग्योसि। किं विशिष्टानि प्रेक्षितानि। कुमुदविशदानि। कुमुदवत् विशदानि निर्मलानि कुमुदविशदानि निष्केर
वावदातानि। अंगनानां प्रणयिषु प्रेमानुबंधः तत्संभोगादेव सफलतामनुभवति तस्मात्त्वमपि गंभीरायाः एतस्याः प्रीतितरलविलोकिता
नि संगमं विधाय सफलय। एनां परिहर्तुमागाः॥ ४३ तस्याः किंचीसादि। हे सखे हे मित्र तेन तव प्रस्थानं गमनं कथमपि महता कष्टेनसा
वितन्विष्यति। किं कृत्वा तस्याः गंभीरायाः नद्याः सलिलवसनं सलिलं जलं तदेव वसनं वासः हृत्वा। अपहृत्य। किंभूतं प्राप्तवानीरशा
खं। प्राप्ता लब्धा वानीरस्य वेतसस्य शाखा संतताये नेति बहुव्रीहिः पुनः किं विशिष्टं सलिलवसनं। नीलं नीलवर्णं। पुनः किं विशिष्टं स
लिलवसनं। मुक्तरोधोनितंबं। मुक्तस्य क्रोरोधः तीरमेव नितंबो येन तत्तथाविधं। पुनः किं विशिष्टं सलिलवसनं। उत्प्रेक्ष्यते कर
धृतमिव हस्तावष्टंभमिव कामिनः परिधानमपहरतः पुरंध्री पाणिना गृहीतं। किं विशिष्टस्य ते। लंबमानस्य। अंतोन्नतं मंघरावेन
तन्नासक्तस्य। किं विशिष्टः त्वं। ज्ञातास्वादः अनुभूतरसः अथवा पुलिनजघनां पुलिनमेव जघनं यस्याः सा तां तथाविधां विदाजुं
त्यक्तुं कः पुरुषः प्रभुः समर्थः अपितु न कोपि। पक्षांतरे ताहत्वां अर्थांतरस्व पुलिनमिव जघनं यस्याः सा पृथुजघना तां तथावि
धां नायिकां त्यक्तुं कः समर्थः अपितु न कोपि॥ ४४ त्वं निष्पंदोच्छ्वसितेत्यादि॥ हे मेघ ततस्तव पश्चात् जनः नीचैः शनैः शनैः यास्यति संचरिष्यति। किंक
र्तुमिच्छोः ते तव देवपूर्वं गिरिं देवशब्दः पूर्वो यस्य गिरेः स देवपूर्वो गिरिः स तथाविधं गिरिं उपजिगमिषोः उपयियासोः किं विशिष्टो वायुः
शीतः शिशिरस्पर्शः श्रोतारंध्रध्वनितसुभगं करिकरविवरश्रोतोरंध्रतस्य ध्वनितं तेन सुभगं सुंदरं यथा स्यात्तथा दंतिभिः सैकरविदारितिः
गिरिवरकरितिः पीयमानः आस्वाद्यमानः पुनः किं विशिष्टो वायुः त्वन्निष्पंदोच्छ्वसितवसुधागंधसंपर्करम्यः तव निष्पंदस्तोयकणाः अवतं

अनुरूपकोपसेरार्थं तस्याभातांमंकर ४४

२

अत्रतानिर लंकारः ।पु वोदस्य अ दिस्वुतात्रमा दलास्तंत वेनपोसाले रूपमाद ४०

तेनोच्छ्वसिता विकसिता वसुंधरा तस्यां गंधः संपर्कः परिमलः परिचयः स्तेनरम्यो मनोज्ञः वायुः किलस्तरुणः काननोडंबराणां अरण्यउदंबरस्य स्फुलानां
परिणामयिता ॥ पाचयिता ॥ न पातयिता ॥ अपतत्र स्कंदमित्यादि ॥ इमे घनवान् त्वं तत्र तस्मिन् देवगिरौ स्कंदकुमारस्य पयउन्नपनं कारयत ॥ किंविशिष्टं प
रपुरवां नियतवसतिं निश्चितवासं ॥ पुष्पासारैः कुसुमवासैः पुष्पमेघीकृतात्मा ॥ कामरूपत्वात् मेघवत् पुष्पमेघीकृत आत्मा स्वरूपं येन स पुष्पमेघी
कृतात्मा ॥ अनेन पुष्पाणां पवित्रता प्रोक्ता ॥ किंविशिष्टैः पुष्पासारैः व्योमगंगाजलार्द्रैः आकाशगंगानीरक्लिन्नैः कस्मात् पुपास्पतउतित न्मदात्यं निरू
पयति ॥ हि स्फुटं निश्चितं तत् तेजः स्निरूवीर्येनवशरिरंत्तान्ततसंकलालंकारेणांशु नादेसोपकृतानांनासवीनांपंक्तीणां वस्त्रनांसेनानां वास
णामित्यर्णवाधिवाहृद्धाः छः प्राप्नोति ॥ तदत्रवासवोदेवतासत्रास्मिन्नर्थे अग्रर इणायकृतवदनुखेद्रवादवदनेसल्हतंन्यस्तं ॥ किंविशिष्टं तेजः अत्य
हितं आदित्यमतिक्रांतं अत्यादित्यं ॥ धद्ज्यातिर्लेखेत्यादि ॥ पाधोदंअडिप्ततातपसादलांतसंसावयनप्रोसादयन्नाद्रि ॥ इमेघपश्चात्तदनंतरं त्वं दिगांमयू
रं नर्तयेथाः नृत्यं कारयेः ॥ कैः गर्जितैः प्रतिशब्दातगर्जितैः गरिष्ठैः किंविशिष्टैः गर्जितैः अद्रिपदगणगुरुभिः गिरिकंदरायदगणनगरिष्ठैः किंविशिष्टं सं
मयूरं पावकेः अग्निजन्मनः धौतापांगं क्षालितनेत्रांतरं कयाहरशशिरुचा हरस्य महेश्वरस्य शशी चूडाचंद्रः तस्य रुचा चंद्रिकया ॥ अनेन अस्य दृव
दनवनस्य सदा ईश्वरस्य संनिपतत्प्रतिपादनं तं नर्तयेथाः यस्य मयूरस्य किं बर्हं पिच्छं भवानी पार्वती कर्णे श्रवणे करोति धारयति कया प्रीत्या पुत्रस्ने
हेन ॥ किंविशिष्टं बर्हं कुवलयदलप्रापि कुवलयदलं उत्पलपलाशं ततः प्राप्नोति एवंशीलं कुवलयदलानुकारि ॥ पुनः किंविशिष्टं बर्हं गलितं च्यु
तं ज्योतिर्लेखावलयि ॥ तेजोराजिमंडलं वलयितं ॥ आराध्यैनमित्यादि ॥ अयोविशेषाभिगमकवचनेनयपिपयोदं प्रमोदयन्नाद्रि ॥ इमेघ रंति
देवस्य राज्ञः मानयिष्यन् प्रजायिष्यन्कीर्तिं यशः परिणतां च विश्रांतास्मर्यां त्रवादरूपेण तत्रवालंबेथाः प्रतीदेषाः आत्मरूपपरित्यागेन रू
पांतरमापन्नां मेदिन्यां अवदंतीरं तिदेवराज्ञः यदृच्छया स्रुरयः भावः किलालब्धा नद्युर्मेचक्रतरसनिःस्पंदो परयावर्मेवती सरिडदिपायाः कर्धं त्व
तां स्नुरतितनयालंबस्तां ज्ञास्नुरतितनयागावा तामामालंबः कतुस्रुमंत्रनृवेध्यापादः तस्मात् त्वं ज्ञातां तत्त्वचोऽस्ति किंकृतस्त्वं सिद्धद्वंदैः देवदंपतीति
वीणिनिः वीणासंयुक्तैः मुक्तमार्गः कस्मात् जलकणभयात् तोयकणशंकातस्मकंवत्मी ॥ वीणावल्लकी सा विद्यते येषां ते वीणापाणिनः य

ध६१ ४

तस्तोयकणाद्वातंत्रीकरणाति हे मेघ एवं प्रथमकथितं आखवणानवं गां। गातीरस्थशरवणोद्भातं नवं उत्तरत्र आराध्य पर्युपास्य। किंविशिष्टः उल्
लंघिताध्वा। किंविदतिक्रांतवर्त्मा॥ त्वय्यादातुमित्यादि॥ जलधरं अलिनवल्लमित्तस्यासंतावनयाश्रतिष्ठुवन्नाह। हे मेघ गगनगतः खे
चरांतस्याः चर्मण्वत्याः सिंधोः सरितः पृथुमपि विस्तृतमपि प्रवाहं श्रोतं दूरभावात् विप्रकर्षात् तनुं अल्पमानेन गुणसारूप्यं प्रेक्षिष्यंते द्र
क्ष्यंति किं सवाऽदूरं यथास्यादेवं तथा दृष्टीः दृशः आवर्ज्य प्रसार्य यतो महदपि दवीयदेशाद्विवस्तु स्तोकमिव प्रतिभाति॥ क्व सति त्वयि तत्र वति
जलं तोयं दातुं ग्रहीतुं अवनते लंबमाने सति। किंविशिष्टे त्वयि। सारंगिणः कृष्णस्य वर्णचौरे कांतिमुषि विष्णुनां नीलत्वप्रतीतिः प्रवाहं कि
मिव भुवः पृथिव्याः एकं अद्वितीयं मुक्तागुणमिव मुक्ताकलापमिव हारमिवेति। किंविशिष्टं मुक्तागुणं स्थूलमध्येंद्रनीलं महत् मध्ये इंद्रनीलं म
ध्ये इंद्रनीलं यस्य तं॥ तामुत्तीर्येत्यादि॥ दशपुरगमनेन विलोकनकुतूहलं च पुरतरुणीलोचनगोचरचारित्वं नो धरस्य सुतगताति
मानमारोपयन्नाह॥ हे मेघ तां चर्मण्वतीं नदीं उत्तीर्य अतीत्य व्रज प्रयाहि। त्वं किं कुर्वन्। आत्मबिंबं आत्मीयप्रतिबिंबं दशपुरवधूनेत्रकौतू
हलानां दशपुरं तिथाननगरी लोचनाश्चर्यविलोकितानां पात्रीकुर्वन् विषयतां नयन्। किं॰ लक्षानां दशपुरवधूनेत्रकौतूहलानां। परिचिता
भ्रूलताविभ्रमाणां। परिचितानाम् अभ्यस्ता भ्रूलतानां भ्रूवल्लीनां विभ्रमा वेला शास्ये येषां ते तथाभूतानां। पुनः किंभूतानां। उपरिवि
लसत्कृष्णशारप्रभाणां। उपरि उपरिष्टात् विलसंती स्फुरंती कृष्णसारा कालीं धवलां च अथ च शुक्लेन साराक्षुरा लक्ष्मावदाता प्रभा कांतिर्ये
षां ते तेषां। कस्मात् पक्ष्मोत्क्षेपात्। वर्त्मकिरीटानां पक्ष्मरोमाणां उत्क्षेपः उदंचनं तस्मात्। पुनः किंभूतानां। कुंदक्षेपानुगमधुकरश्रीमुषां। कुंद
स्य कुसुमस्य क्षेपः विक्षेपः तस्य अनुगाः अनुगामिनो मधुकरा मधुलिहः तेषां या शोभा तां मुष्णंति हरंति यानि तेषां येर्यमाण कुंदकुसुम
स्य सारित्वमरविन्नमत्तता मितपर्वः अवधानेन कुंदानाम् अवदातत्वात् अलीनां च लीतत्वात् लोचनानामिदं रूपं संभवति। कथं अप्रस्तुतभांत
द्विलोकनानां सादृश्यं। अत्र क्रियाक्रियावतोरभेदोपचारः वातविसमासि धानेन तद्वत्तनेत्राणि गम्यंते॥ ब्रह्मावर्तमित्यादि॥ पयो
मुचा पविचोह देशादेशः सप्तर्जनेन श्रेयो लाभमुपदिशन्नाह॥ हे मेघ तत। प्रसिद्धं कौरवं कुरूणामिदं कौरवं क्षेत्रं कुरुक्षेत्रं तत्र मेघः आश्र

मेघाः किं विशिष्टं कौरवं क्षेत्रं ब्रह्मावर्त्तं जनपदं सरस्वतीदृषद्वत्योः सरितोः अंतरालवर्त्तिनं के कुर्वन् अधच्छायया अधस्तात् प्रतिबिंबितं
अवगाहयन् गाहमानः आप्लुवन् पुनः किं विशिष्टं कुरुक्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं क्षत्राणां क्षत्रियाणां प्रधनं आयोधनं तस्य पिशुनं सूचकं यत्र यस्मिन्
कुरुक्षेत्रे गांडीवधन्वा अर्जुनः राजन्यानां राज्ञां शितशरशतैः तीक्ष्णबाणैः यकृन्निकरैः मुखानि वदनानि अभ्यषिंचत् अभ्यवर्षत्। गांडीवधन्वा क इव
कमिव यथा त्वं मेघः धारापातैः स्थूलजलबिंदुवर्षैः कमलानि पद्मानि अभिषिंचसि सिंचसे तद्वत्॥ ४९ हित्वा हालेत्यादि॥ अंतो धरस्या वंसि
दये प्रसिद्धतीर्थस्थानं वदन्नाह॥ हे सौम्य त्वमपि त्वं अंतः शुद्धः मध्ये कल्मषरहितः त्वं भवितासि भविष्यसि। किं विशिष्टः त्वं वर्णमात्रेण केवलं
कृष्णः कांत्या कृष्णः कालः किं कृत्वा तासां पवित्रतया सिद्धानां सारस्वतीनां सरस्वतीनदीसंबंधिनीनां सरस्वत्या इमाः सारस्वत्यः तासां तथाविधानां
अपां जलानां अभिगमं संबंधं कृत्वा विधाय याः अपः लांगली बलिभद्रः सिषेवे सेवते। किं कृतो लांगली समरविमुखः संग्रामपराङ्मुखः कया। बं-
धुप्रीत्या बंधूनां संबंधिनी कुरुपांडवानां प्रीत्या स्नेहेन। किं कृत्वा अभिमतरसां अभीष्टस्वादां हालां मदिरां हित्वा त्यक्त्वा। किं कृतां हालां रेवतीलोचनां-
कां प्रियालिनो त्यायतिस्पानलांछनैः नेत्रैः अंकितां चिह्नितां॥ ५० तस्माद्गच्छेरित्यादि॥ हे धन तस्मात् स्थानात् जह्नोः कन्यां जाह्नवीं गंगां गच्छेः व्रजेः
किं कृत्वा अनुकनखलं पथिकनखलं तीर्थं लक्षीकृत्य। किं विशिष्टां जह्नोः कन्यां शैलराजावतीर्णां शैलराजात् अवतीर्णां शैलराजावतीर्णां तां
शैलराजावतीर्णां हिमवतः प्रवृत्तां हिमवतो गंगा प्रवर्त्तते इति श्रुतिः। पुनः कथंभूतां जाह्नवीं सगरतनयस्वर्गसोपानपंक्तिं सगरो नाम नृपतिस्तती
तनयानां षष्टिसहस्रसंख्यानां स्वर्गसोपानपंक्तिः आरोहणश्रेणिः। सगरस्य तनयास्तत्र बातादा। कपिलकोपानलेधनी तत्सुतनयाः पाताले त-
स्मसाज्जाताः भगीरथगंगानीरस्थानीतत्पथगाः प्लावितसमस्ताः कृताः विनाताः त्रिदिवमारुरुहुः पुनः किं कृतां गौरीवक्त्रभ्रुकुटिरच-
नां गौरी गिरिजा तत्पुत्री तस्याः वक्त्रे वदने भ्रुकुटिः कोपावेशात् भ्रूकुटिः कुटिलता तस्याः रचना घटना तां तथाकृतां या गंगा शंभोः ईश्वरस्य केशग्रहणं
अकरोत् विकरधारणं चकार॥ किं कृता या इंदुलग्नोर्मिहस्ता इंदौ चंद्रमसि लग्नाः ऊर्मयः एव हस्ताः यस्याः सा तथाकृता॥ ५१ तस्याः पातुमित्यादि
॥ हे मेघ यदि चेत् त्वं तस्याः गंगायाः अंभः पानीयं पातुं गदाउ तर्कयेः अतिलषेः किं विशिष्टं अंभः अच्छस्फटिकविशदं अच्छस्फटिकवत् निर्मलं। किं
कृतः त्वं पूर्वार्धलंबी पूर्वार्द्धेन अग्रिमतनेन लंबते यः सः पूर्वार्द्धलंबी। वंकः इव त्वमपि प्राग्मैरावणसुरगजः ऐरावण ऐरावतः स्वायः ऐरावणः स्वर्गगंगा

अत्रानुमानालंकारः ४

अत्रोत्प्रेक्षालंकारः ४३

मेघदूतटी०

या: अंतःपातं इव तिष्ठंतं। सा गंगा अस्थाने उपगतयमुना संगमेन अस्थाने प्रयोगव्यतिरिक्तदेशे उपगत उपस्थितो यमुनासंगमः सं
पर्कः स्तेन अदेशांतरप्राप्तस्तेन अभिरामा स्यात्। गंगायाः किं कुर्वंत्याः तव तस्य छायया प्रतिसिंधुवादे संसर्पंत्या प्रसरंत्या। सपदिव
दंत्या॥ ५५ आसीनानामित्यादि॥ हे मेघ त्वं श्रियं शोभां वक्ष्यसि धारयिष्यसि। किंविशिष्टां श्रियं सुत्त्रिनयनवृषोत्खातपंकोपमेयां
सुत्कः स्पष्टः त्रिनयनवृषः उक्षो शृंगेन उत्खातः उत्क्षिप्तः सचासौ पंकः कर्दमः स्तेन उपमीयते तां तथाभूतां। किंकृत्वा तस्याः गंगा
याः प्रभवं उत्पत्तिस्थानं अचलं हिमालयं प्राप्य लब्ध्वा॥ किंविशिष्टं हिमाचलं। तुषारैः हिमैः गौरं शुभ्रं। किंविशिष्टस्त्वं तस्य हिमवतः शृंगे
निरिखिन्नः आसीनः कीदृशे शृंगे। अध्वश्रमविनयने मार्गखेदापनोदके। किंविशिष्टं हिमाचलं। मृगाणां हरिणानां नाभिगंधैः कस्तूरि
कापरिमलैः सुरभितशिलं। आमोदितदृषदं॥ ५५ तं चेद्वायौ सरतीत्यादि॥ हे मेघ त्वं हिमाचलं दवाग्निः वनवह्निः
बाधेत दहेत। किंविशिष्टो दवाग्निः सरलस्कंधसंघट्टजन्मा। सरलानां देवदारूणां वृक्षाणां स्कंधाः शाखाः बंधास्तेषां संघट्टः संघर्षः तस्मा
त् जन्म यस्य स तादृक्। क्व सति वायौ पवने सरति वहति सति। पुनः किंविशिष्टो दवाग्निः उल्काक्षपितचमरीवालभारः उल्का तिरश्चिबद्धा
त्तिः क्षपितो दग्धः चमरीणां आरण्यकगवीनां वालभारः पुच्छकचश्च येन स तादृक्। हे मेघ एनं तादृग्विधं हिमाचलं अलं अत्यर्थम्
वारिधारासहस्रैः त्वं शमयितुं निर्वापयितुं अर्हसि समर्थो भवसि। युक्तोयमर्थः हि सुनिश्चितं यस्मात्कारणात् उत्तमानां महद्
तां संपदः संपत्तयः आपन्नार्तिप्रशमनफलाः भवंति। आपत्त्याः गताः प्राप्ताः आपन्नाः तेषां या आर्तिः पीडा तस्याः प्रशमनं प्रशांतिः तदेव फलं येषां सं
ताः तथोक्ताः॥ ५६ ये संरंभोत्पतनेत्यादि॥ अथ निवार्य विधाय दृष्टांतविधानेन अर्थांतरं संबोधयन्नाह। हे मेघ तस्मिन् पर्वते सरभाः अष्ट
पदाः त्वां तवंतं लंघयेयुः अतिक्रमेयुः। किंविशिष्टाः सरभाः। संरंभोत्पतनरभसाः संरंभेण आटोपेन उत्पतनं संरंभोत्पतनं तस्य रभसो
वेगो येषां ते। कस्मै स्वांगभंगाय निजगात्रभंगार्थं। किंविशिष्टं त्वां। सपदि तत्क्षणमेव मुक्ताध्वानं संत्यक्तपंथानं। तान् सरभान् तुमुल
करकावृष्टिधाराविकीर्णान् कुर्वीथाः तुमुलकरकाणां याः वृष्टिधाराः तेन प्रविकीर्णाः व्याप्ताः ये ते तथाभूताः तान् तथाभूतान् कुर्वीथाः
कुर्वीथा। युक्तोयमर्थः के वा न स्युः केवरूपाः परिभवपदं परिभवस्थानं न स्युः अपि तु सर्वे अपि स्युः। किंभूताः के। निष्फलारंभयत्नाः निष्फ

पाठांतरे तु ये संरंभोत्पतनरभसाः [illegible]

११

लाः फलरहिताः आरंभयत्नाः येषां ते निष्फलारंभयत्नाः ॥५०॥ तत्र व्यक्तमित्यादि ॥ हे मेघ तत्र तस्मिन् हिमालये इंदुमौलेः हरस्य ईश्वरस्य
चरणन्यासं परीयाः प्रदक्षिणी कुर्याः इंदुः चंद्रः मौलिः मुकुटं यस्य स तस्य ॥ किं विशिष्टं चरणन्यासं । दृषदि शिलायां व्यक्तं स्पष्टं । च पुनः किं
भूतं चरणन्यासं । शश्वत् अनवरतं सिद्धैः देवविशेषैः उपहितबलिं दत्तबलिविधानं ॥ यस्मिन् चरणन्यासे दृष्टे अवलोकिते श्रद्दधानाः वास
नावंतः स्थिरगणपदप्राप्तये त्यक्तदेहपापाः अक्षिनिमित्तं कल्पंते । भवंति । किं विशिष्टाः श्रद्दधानाः इदं अत्यर्थं उद्धूतपापाः अत्यंतं नष्टपापाः कस्मा
त् करणविगमात् । करणानि इंद्रियाणि तेषां विनाशात् ॥५०॥ शब्दायंते मधुरेत्यादि ॥ हे मेघ ननु इति वितर्के तत्र तस्मिन् गिरौ पर्वते पशुपतेः रु
द्रस्य समयः संगीतार्थो भावी भविष्यति । प्रेक्षार्थं गीतवाद्यं च संगीतमभिधीयते । संगीतस्य गीतवाद्यस्य नृत्तस्य समुदायार्थः । वेद्य दि
कंदरेषु गुहासु ततवद्ध्वनिः स्यात् तत्र । ध्वनिः क इव मुरज इव । मुरजस्त्विति उच्चैर्वाद्यविशेषः मुरजो मृदंगः शब्दोऽपि निरूपचारात् मुरज उच्यते
किंभूतो मुरजः निह्रादी गंभीरः कीचकाः सछिद्रवंशाः अनिलैः पवनैः पूर्यमाणाः पूर्यमाणाः मधुरं सस्वरं [illegible] यथा स्यादेवं तथा शब्दा
यंते शब्दं कुर्वंति । उत्के स्ते किंनरीभिः किंनरस्त्रीभिः संरक्ताभिः रक्तवतीभिः त्रिपुरविजयः दाहरस्तावत् गीयते गीते न उपलभ्यते ॥५०॥ प्रा
लेयाद्रेरुपतटेत्यादि ॥ उत्तराशां प्रति वारितगमनोपायं पयोदस्योपदिशन्नाह ॥ हे मेघ तेन मार्गेण उदीचीं उत्तरां दिशं अनुसरेः गच्छेः किं
विशिष्टः त्वं तिर्यगायामशोभी ॥ तिर्यक् स्थान आयामो विस्तारः तेन शोभत इति । तेन तुरुक केन मार्गेण इत्यादि ॥ यत्क्रौंचरंध्रं ध्वंसे
ते क्रौंचनाम्नः ऋषेः रंध्रं वा तत्स्थानं यत्तत् । तेन पथा उत्तराशां गच्छेः इत्यर्थः । किं विशिष्टं क्रौंचरंध्रं भृगुपतियशोवर्त्म । परशुरामः यस्मि
न्मसरत् सरणिः शरा किल तेन स गिरिः शरैः दारितः पुनः कथंभूतं क्रौंचरंध्रं हंसद्वारं । नाम हंसानां मानससरो अनुसरतां द्वारं निर्गमोपा
यं । किं त्व वामनहरिपादतां स विशेषान् उत्कर्षपान् अतिक्रम्य उल्लंघ्य प्रालेयाद्रेः तुषाराद्रेः उपतटं तटसमीपं । किं विशिष्टः त्वं श्यामः कृष्णः क
इव विष्णोर्नारायणस्य पाद इव चरण उत्थितः कृष्णपाद इव । शब्दोऽत्र तुल्यवाचकः ॥ किं विशिष्टस्य विष्णोः बलिनियमनाभ्युद्यतस्य । बलेर्दैत्यराजस्य
नियमनं नियंत्रणं तत्रोद्यतस्य । इतोऽमस्या ॥६०॥ गत्वा चोर्ध्वमित्यादि ॥ हे मेघ कैलासस्य स्फटिकगिरेः पर्वतस्य अतिथिः प्राघूर्णकः स्याः त्वं

किंविशिष्टस्य कैलासस्य। त्रिदशवनितादर्पणस्य। अमरनारीदर्पणस्य। मुकुरस्य। पुनः किंभूतस्य कैलासस्य। दशमुखभुजोच्छ्वासितप्र
स्थसंधेः। दशवदनदोः पटलैः विघटिततटबंधस्य। किंभूतः। ऊर्ध्वं उपरि गत्वा यायाः। यः पर्वतः स्वर्गारोहाय शिखरप्राग्भारैः खं आकाशं
वितत्य। व्याप्य स्थितः। तत्कैलासस्य कस्येव। त्र्यंबकस्य हरस्य प्रतिदिनं दिनं प्रति उच्चैरट्टहासः। उच्चैः अट्टहासस्य इव। यथा अट्टहासः
दिशो व्याप्य तिष्ठति तद्वत्। किंभूतो हासः। राशीभूतः। पुंजीभूतः। त्र्यंबकस्य त्रीणि नेत्राणि यस्य स त्र्यंबकः॥ ६२ उत्पश्यामीत्यादि॥ हे मेघ
तस्य कैलासस्य अद्रेः गिरेः शोभां कांतिं त्वयि अवलोकनयोग्यां
अतिरम्यां तत उत्पश्यामि। उत्प्रेक्षे। कस्मिन् सति त्वयि तत्र तटगते सति। तटप्राप्ते सति। किंविशिष्टे त्वयि। स्निग्धभिन्नांजनाभे। स्निग्धेन तत्र
देनयत्तस्मिन्नंजनं तदाभे तत्सदृशे। किंविशिष्टस्य तस्य अद्रेः सद्यः सीघ्रं कृत्तद्विरददशनच्छेदगौरस्य। कृत्तश्छिन्नः यो द्विरददशनस्तस्य
छेदस्तद्वत् गौरस्य। तस्याद्रेः कस्येव। हलभृतो बलभद्रस्येव। यथा बलिभद्रस्य मेचकेन नीलेन वाससि वस्त्रे सति शोभा समुत्पद्यते तद्वत्
किंभूते वस्त्रे। अंसन्यस्ते। स्कंधस्थे॥ ६२ तस्मिन् हित्वा भुजगेत्यादि॥ हे मेघ त्वं यदि चेत् तत्र तस्मिन् कैलाशे क्रीडाशैले क्रीडापर्वते
गौरी पार्वती पादचारेण चरणचारेण विचरेत् विचरति। किंविशिष्टा गौरी। शंभुना हरेण दत्तहस्ता। अवलंबनाय अर्पितकरा। किंकृ
त्वा भुजगवलयं फणिकंकणं हित्वा त्यक्त्वा। किंविशिष्टः त्वं स्तंभितांतर्जलौघः निरचितवपुः मनो इच्छाकारेण विरचितवपुः कृतशरीरः पु
नः किंभूतः त्वं स्तंभितांतर्जलौघः स्तंभितः स्तंभितो अंतर्जलौघः जलप्रवाहो येन स तादृक्। हे मेघ अग्रयायी अग्रेसरः
सन् आरोहणाय आरोहणार्थं मणितटारोहणाय मणिमयशिलारूपं सोपानं पदिकाबंधं कुरु विधेहि॥ ६३ तत्रावश्यमित्यादि॥ हे मेघ त
त्र तस्मिन् पर्वते अवश्यं निश्चितं सुरयुवतयः त्रिदशानां स्त्रियः त्वां तत्र धारागृहत्वं यंत्रधारागृहतां नेष्यंति प्रापयिष्यंति। किंविशिष्टं त्वां। कुलिशवलयोद्घट्टनोद्गीर्णतोयं वलयेषु कटकेषु यानि कुलि
शानि वज्राणि तेषां घट्टनेन उद्गीर्णं वांतं तोयं येन स तं। ... तां हे सखे मित्र यदि ता न दास्यंति तदा सवदःतास्सुर

॥ लिंगानुशासनवाचिक कलिकोलाहलानुसिनि ॥

मेघदूतस्यटीका

लेखनकाल—

१५१३ वि० =५२२